

KÖNYV- ÉS FOLYÓIRATSZEMLE

Csányi Vilmos: *Íme, az ember. A humánológus szemével. Libri Kiadó, 2015;*
ISBN 9789633104101

„Útam ide, a végzet útja volt, mert én vagyok az, kinek géniuszát te jelképezed: részben állat, részben asszony, részben isten, – és nincs bennem semmi emberi” (G. B. Shaw: Caesar és Cleopatra – Julius Caesar monológjának zárórésze, Hevesi Sándor fordítása).

„Elég volna megfejtenünk az Embert, hogy megfejtsük a Mindenséget – mint ahogy a Mindenség megfejthetetlen marad mindaddig, amíg nem sikerül megfelelő módon elhelyeznünk benne az Embert, mindenestül, torzítás nélkül, – a teljes Embert, vagyis nem csak testrészeivel, hanem gondolkodásával együtt.” – Pierre Teilhard de Chardin (idézi: Somlyó György – A Csú Ku-Tieni barlangban – <http://www.citatum.hu/idezet/63758>).

Csányi Vilmos, gazdag ismeretterjesztő munkásságával, élő legenda a szó legjobb értelmében. A Wikipédia hosszan ismerteti és méltatja tudományos tevékenységét. Onnan idézve: „Fő kutatási területe az állati és emberi viselkedés, valamint a biológiai és a kulturális evolúció kérdései. Több mint kétszáz tudományos publikáció szerzője vagy társszerzője. Ezenkívül közel harminc könyvet írt.” E mostani kötetét a Libri ajánlója tudományos pályafutása legátfogóbb kötetének nevezi. Valójában az egész könyv egy nagy, érdekes, módszeresen felépített, nehézség nélkül követhető előadás – ahogyan az ember a hagyományos egyetem ideális professzorának előadását elképzeli.

Így indítja a bevezetőjét: „Írtam már könyveket az emberi természetről humánológiai ismeretek és megfontolások alapján, de ahogy múlik az idő, fejlődik a tudomány, a könyveket követő érdekes beszélgetésekből az ember rájön, hogyan lehetett volna jobban írni. Hol a könyv volt túlságosan tudományos, vagy indokolatlanul tömör az írás, ami szélesebb olvasóközönséghez szült. Most azzal is kísérletezem, hogy ugyanazt a témát több különböző szemléletben mutassam be, az olvasó maga is eldöntheti, melyik érdekli igazán...” S egy módszertani megjegyzése a tárgyaláshoz: „Az archaikus időkben sokkal tisztábbak a viszonyok például az ember természete és kultúrája között, világosabban lehet rámutatni az emberi természet genetikai hátterére, mint amikor a modern idők tárgyaljuk, ezért gyakran élek ilyen példákkal, de igyekeztem a modern idők kérdéseire is kitérni.” Elmondható: az archaikus példák még színesebbé teszik a kifejtést, s érdekes bepillantást adnak távoli eleink életébe.

Szubjektív megjegyzés a könyvben olvashatók feletti gondolkodáshoz. Csányi Shakespeare Hamletjéből idéz: „S mily remekmű az ember!” Amit bemutat, az minden kétséget kizáróan igazolja, hogy az ember technikai értelemben valóban remekmű, számtalan finoman kialakult és összehangolódott mechanizmussal, képességgel. Még inkább az, ha hozzávesszük, hogy ezeknek az adottságainak és képességeinek a révén tud hatékonyan működő

közösségekké szerveződni, s általa megsokszorozni, kiterjeszteni azokat. Az örök kétely – amely tagadásig nem visz, csak kérdésekig – épp ezen üti fel a fejét: hogyan tudott mindez az evolúció véletlenszerű módosulásokra támaszkodó „próba-szerencse” üzemmódjában viszonylag rövid idő alatt így létrejönni, és létrehozni azt a hihetetlenül összetett és bonyolult, hatalmas rendszert, ami az ember?

Talán csak a barbár érdeklődő tájékozatlansága teszi, hogy az egész gondolatmenet nyitó-tétele megrázóan újnak hat, meghökkentően új megvilágításba helyezi az embert. „Az emberi természet különlegességét, az állatoktól nagyon különböző mivoltát sokan próbálták már röviden, egyetlen jól választott tulajdonság alapján megragadni. A ’szerszámhasználó’, a ’beszélő állat’, a ’meztelen majom’ ilyen példák, és persze mindegyikben van valami, de én nem hiszek abban, hogy az embert egyetlen tulajdonság alapján meg lehet az állatoktól különböztetni (részletesen ki is fejtem ezt a nézetemet majd, amikor az embertulajdonságok komplexét tárgyalom). Ha mégis rávannék, hogy keressek egyetlen jellemző tulajdonságot, az én meghatározásom a ’hiedelmeket készítő állat’ lenne. Ebben a fejezetben megkísérlem bebizonyítani, ha tisztában vagyunk a hiedelmek természetével, keletkezésükkel, működésükkel, akkor szinte minden emberi jelenséghez kapunk valamiféle kulcsot. Bizonyos, hogy további kulcsok is szükségesek, de a hiedelmek vizsgálata nélkül nem érthetjük meg az ember természetét.” E fejtegetésekben maga a „hiedelem” meglepően új jelentéstartalmakat is kap, legalábbis a szó köznapi jelentéséhez képest. Ez utóbbinak van valamelyes negatív, elítélő vagy lekicsinylő mellékíze, ami azonban az itteniekben a legkevésbé sem jelenik meg.

Menjünk tovább e gondolatmeneten, hiszen kulcsot ígér a további megismerésekhez is.

„Azt már sokszor megírtam, hogy az ember természetes közösségeire jellemző tulajdonság, hogy közös hiedelmeik alakulnak ki, és csak az lehet a közösségek tagja, aki elfogadja ezeket, legalábbis a többségüket. Nálam azonban sokkal pontosabban fogalmazta meg az emberi hiedelmek természetét Szent Ágoston másfél ezer évvel ezelőtt:

Fontolóra vettem ugyanis, milyen tömérdék dologban hiszek, habár sohasem láttam őket, és megtörténtüknél sem lehettem jelen. Mennyi esemény akad a népek történetében, mennyi minden itt-ott, helyeken, városokban, és sohasem láttam őket. Milyen sokat hittem a jó barátainak, tömérdék dolog az orvosaimnak és annyi különféle emberi szájnak. Ámde ha mind-ezeknek nem adnánk hitelt, a kisujjunkat sem mozdíthatnánk meg ebben a földi életünkben. És elvégre alapos szilárdsággal elhiszem, hogy miféle szülőktől származom, holott tudomásom erről sem lehetne, ha a hallomásnak nem adnék hitelt.

Rövid, tökéletes meghatározás, ma is érvényes. Ha belegondol a kedves olvasó, hogy ismereteit, hallomásait, értesüléseit honnan szerzi – ezek ugye különböző hiedelemfélék –, maga is rájöhet, hogy Szent Ágoston érvelése mennyire meggyőző. Talán csak annyit változott a világ, hogy ma hiedelmeket nemcsak a családban, baráti körben, iskolai közösségekben, munka közben szerzünk, hanem újságokban, könyvekben is olvashatunk, láthatjuk a mozikban, a televízióban, az utóbbi években pedig a legtöbb hiedelmünk az internetről származik, ahol naponta sok százmillió ember írja le az elképzeléseit, és szabadon válogat közülük.”

A hiedelmek fajtáiról:

„Szent Ágoston ebben az idézett bekezdésben kétféle hiedelemről beszél, az egyik a látható, hallható, szagolható, tapintható valamik osztálya, amelyeket érzékszerveinkkel észlelünk. Van valami a külső világban, ami látható, tapintható, esetleg szagolható vagy hallható – hogy az a dolog milyen, mire jó vagy miért kerülendő, arra vonatkozik a hiedelem; valamiféle ismeret, magyarázat, gondolat ezekről a dolgokról. A másik hiedelemféle Ágoston szerint a történet. Egy eseményről, amit valaki, esetleg többen, láttak, hallottak, szagoltak, elmesélik a tapasztalataikat. A történetnek szereplői vannak, és akkor a legizgalmasabb, ha ezek a szereplők emberek, de szólhat a történet kecskékről, autókról, bármiről, ha azáltal született, hogy az időben valami megváltozott, mozgott, szaglott, elhangzott, vagyis valami történt. (Érdekes ide beilleszteni a nyilvános használatbavételt, mint az ilyen értelem szerinti történet egyik fajtáját. S ha már, úgy az előzőkre visszautalva felvethető: azok szerint a találmány is hiedelembe illeszkedik – Osman P.)

Szent Ágoston a továbbiakban említ egy harmadik fajta hiedelmet is, amit kellő tisztelettel hitnek nevezhetünk. Ez olyan hiedelem, amit sok ember tapasztalata, meggyőződése alakított ki, ilyen például az istenhit, amihez nem társul közvetlen tapasztalati bizonyíték még Szent Ágoston szerint sem, mégis sok ember számára elfogadható. Ez a fajta társas hiedelem nagyon fontos a társadalom életében, és nemcsak magasztos dolgokról szólhat, hanem különféle véleményekről, becsületről, erkölcsről, ideológiákról, társadalmi intézményekről, de ilyen hit az is, hogy a Föld gömbölyű.” Igen, amit a szokásos gondolkodásban tudományos tételként kezelünk, itt hitként jelenik meg – anélkül természetesen, hogy ez a tudományos minőségét kérdőjelezné meg. S a roppant találó folytatás: „A hithez rendszerint bizalom is szükséges, megbízunk hívő társainkban, és nem keressük folyton a bizonyítékokat, azt, hogy a hit visszavezethető legyen valamiféle közvetlen tapasztalásra.” Végül is, a tudomány tételei is úgy működnek, hogy tudósok megállapították és leírták azokat, ha kellett, megadták az értelmezési tartományukat, mi pedig elhiszük, hogy ebben helyesen jártak el, és az igazat tárták elénk. Hányan látták, hogy a Föld tényleg gömbölyű? És az elektront?

Ha megvan a megfelelő bizalom az alaptételben, mondható, hogy testestől-lelkestől az evolúció termékei vagyunk. „Fogadjuk el, hogy a hiedelmek kialakításának és elfogadásának képessége az emberi evolúció során azért alakult ki, mert nagyon hasznos volt.” Érdeemes eltöprengenünk, hogyan jelenhetett meg és működhetett ez az evolúció gyakorlatában, vagyis a versenyképességek versenyében. E tételt követően jön egy különösen izgalmas fogalom, a könyv kulcsszavával „a veszületett tudás”. „Fontos tudnunk, hogy az állatoknak nincsenek hiedelmeik, mert nem beszélnek, így nem képesek a tapasztalataikat, gondolataikat kommunikálni, és a társaiknak átadni. Minden egyes állat a saját tapasztalataira utalt, arra, ami vele történik, amire ő emlékszik. Az állatoknak számos veszületett tudása van a világ dolgairól, amik segítik az életben. ... Ez a genetikai segítség azért fontos, mert a társak, szülők nem képesek elmesélni, hogy milyen a világ, milyen tapasztalatokat szereztek korábban, esetleg generációkkal ezelőtt. Persze a legtöbb fajnál a fiatalok figyelik az anyát vagy

az idősebb társakat, és ha azok valamitől megriadnak, a példájuk alapján azt ők is kerülni fogják.”

S jövőnk mi: „Az ember is rendelkezik ilyen veleszületett tudással.” Itt igencsak el lehet gondolkodni: veleszületett tudás = előrehuzalozott agy? Más nem lehet, legalábbis materialista felfogásban semmiképp. Ez kétségkívül a minden élőlényben meglévő „operatív rendszer”, amely minden tanulás nélkül kezdettől tudja és teszi a dolgát. Nekünk, a teremtés koronájának is ilyen minden rendszerünk, amelyet nem a tudatunk irányít (s az utóbbi is miket képes művelni anélkül, hogy tudnánk róla, vagy pláne akarnánk). A nagy kérdés itt adja magát: ha az evolúció létrehozta az előrehuzalozott agyat, ha a gének még olyan bonyolult működési képességeket is átörökítenek, amilyenekről Csányi pl. a csoportos viselkedés vonatkozásában beszél, eljut-e valaha a génmanipulációs tudomány oda, hogy bővíteni tudja e veleszületett tudásunkat?

Vissza a könyvhöz, az ember hiedelmeihez: „Ezen az egyéni tapasztalathalmazon felül a közösségtől temérdek hiedelmet kap, amelyek eredeténél persze mindig ott van valakinek a tapasztalata, de a sok ráaggatott elképzelés is. A közösség nagyon ügyel arra, hogy a tagjai ellenőrzött, elfogadott hiedelmekkel éljenek. A hiedelmek felismerhető együttesekbe sorolhatók, és csak azokat fogadjuk el a valóság leírására, amelyek együttesét már ismerjük – az, hogy milyen ételeket tartunk fogyaszthatónak, milyen módon gyógyítjuk a betegségeinket, mit hiszünk el a gyógyszerekről, mind ilyen hiedelemegyüttesek szabályozása alatt állnak. A *hiedelem egyéni tapasztalatok alapján születik, de mindig egy közösség szentesíti, és segíti elő a terjedését.*” (Kiemelés a recenzió szerzőjétől.)

A Janus-arcú hiedelem: „A hiedelmek sokszor valamiféle ’hogyan?’ kérdésre adnak praktikus választ: hogyan kell a gyereket nevelni, hogyan kell az anyóssal bánni és ehhez hasonlók (hagyományos fogalmakkal ezt nevezzük tudásnak, illetve készségnek – Osman P.); máskor a hiedelem a ’miértekre’ kínál megoldásokat. Miért kell jónak lenni? Mert ha nem leszel jó, Isten megbüntet a túlvilágon. Miért kell katonának menni? Mert ha nincsenek katonák, jó az ellenség, és mindent elpusztít.” A hiedelem „tudás-válfaját” és annak formálódását látjuk Csányi későbbi szavaiban: „Az ember ugyanígy, hiedelmeken keresztül tanulja meg az élethez szükséges megfelelő műveleteket: hogyan kell csomót kötni, hogyan lehet az agyagot megformázni, kiszárítani, kiégetni, és ezzel hasznos tárgyakat készíteni, hogyan kell elkészíteni a mindennapi ételt. De hiedelmeken alapul az is, hogyan kell a közösségben viselkedni – testvérekkel, szülőkkel, barátokkal, ellenségekkel –, hogyan kell családot alapítani, gyerekeket nevelni. Néha valaki nem hiszi el a hiedelmet, vagy elfelejti, és pórul jár, mert nem követte a hiedelmen alapuló tanácsot. Erre viszont mindenki sokáig emlékezni fog, ami még inkább megerősíti a hiedelmet.”

S a hiedelmek új terepe, szép új világunk: „Modern időkben egy-egy új gyógyszerrel kapcsolatban lehet hasonló kérdéseket feltenni. Alkalmas-e a bajunkra? ... És még sorolhatnám. A gyógyszergyárak kutatórészlegeinek sokszor tízévnnyi kemény munkájába kerül, amíg minden kérdésre megtalálják a helyes választ, hogy az ember elolvashassa a tablet-

tákkal kapott hosszú apró betűs szöveget...” A hiedelem létrehozásában itt bizony gyakran a marketing veszi át a hatalmat, az említett hosszú szöveg pedig legalább annyira szolgálja egy hiedelem, a gyógyszergyártó felelősségének az elhárítását, mint a felhasználó tájékoztatását.

„Ezekből a jellegzetességekből is következik, hogy a hiedelmek mindig közösségi konstrukciók. A hiedelem meséjét kitalálhatja, megfogalmazhatja valaki a saját tapasztalata alapján, valódi hiedelem ebből akkor lesz, ha a társai átveszik, elhiszik, és továbbadják. A hiedelem mindig funkcionálisan illeszkedik a közösség kultúrájába a többi hiedelem közé.” Igen, ha a villogó-beszélő doboz nagyon sokaknak elmondja, s ők elhiszik, vagy akár tudtuk nélkül beépül a gondolatainkba, hódító útjára indult az új hiedelem. S ebben a közösség kultúrája sem képezhet már tartós akadályt.

Csányi így összegezte: „Valaki megold egy problémát, kedvező tapasztalatot szerez, és a következő generáció kérdés, vizsgálódás nélkül átveszi, használja a tapasztalat köré épített gondolati konstrukciót, a hiedelmet... És a rákövetkező generáció szintén vizsgálat nélkül alkalmazza a hiedelmet, mindaddig, amíg egy okvetetlenkedő tudósalkat kukacoskodni nem kezd. Tehát induláskor a legtöbb hiedelem hasznos tapasztalaton alapul, de ha a körülmények változnak, a hiedelem akkor is változatlan marad akár sok generáción keresztül. Ez a konzerválódás nagyon fontos tulajdonsága a hiedelmeknek. Gondoljunk bele, ha most hirtelen minden hiedelmünket vizsgálni kezdenénk, hogy megfelel-e a modern körülményeknek, milyen lehetetlen helyzetbe kerülnénk. Számptalan költséges vizsgálatot kellene elvégezni, és a legtöbbször kiderülne, hogy a hiedelem még ma is érvényes...” A hagyományos szakmák mesterfogásainak jelentős részét is így adták kézről-kézre az egymást követő nemzedékek. S épp ide kötődnek azok a találmányok, amelyek alapja, a bennük megtestesülő feltalálói tevékenység egyik fő eleme a szakmai előítélet legyőzése.

„A hiedelem mint szociális információ”: „Az emberi viselkedés evolúciója során a történetek fontos szociális információkat hordoztak a közösségről. A történetekben szereplők tettei, viselkedése példákkal szolgált a közösség fiatalabb tagjainak, megoldási lehetőségeket, logikai furfangokat kínált, érzékeltette a szociális viszonyok fontosságát.” Nevezhetők így a kollektív tudás hordozóinak is.

Az elmondottak szerint a hiedelmek kifejezés nagyon tág, sokrétű fogalmat jelent. Jól jön a pontosítás: „A hiedelmek, legyenek azok leírások vagy előírások, esetleg történetek, az elmében mindig önállóan, zárt keretben jelennek meg a konkrét tapasztalattól elvonatkoztatva, ezért figyelhetjük meg, hogy a hiedelmek értelmezésében más szabályok, törvények érvényesek, mint a valóság elemeiről szóló tudományos elmélekedésekben.” Így tehát a Kis Herceg joggal mondja, hogy rajzán egy óriáskígyó van, amint épp egy elefántot emészt, ám ha tudományos elmélekedés állít valamit, annak azt tudnia kell bizonyítani. Így válik el az alkotóművész is a műszaki alkotótól. S a szintézis:

„A valóság elemei, szerkezete, folyamatai, történései határozzák meg a világot, amelyben élünk, de az emberi hiedelmek gyűjteménye szabályozza, hogy ebből a valóságból mennyi

jut el hozzánk. Sokszor a viselkedésünk kialakításában a hiedelmek fontosabbak, mint a valóság. Két nagy, egymást részben átfedő világ létezik: a valóság és a hiedelmek világa. Az ember a hiedelmek segítségével mintegy letapogatja a valóságot, igyekszik annak megfelelni. Minél nagyobb az átfedés, minél pontosabb a közelítés a két világ között, annál sikereesebb lehet az életünk.”

A gondolatmenet következő lépése intellektuálisan különösen fontos kérdést boncol: „A hiedelmek rangsora”. „Az, hogy a hiedelmeknek rangsora van, különösen fontos, mert a magasabban elhelyezkedő hiedelem leveszi a bizonyítás terhét az alatta álló apróbb hiedelmekről.” Első ránézésre ez talán meglepő, ám kicsit gondolkodva rájövünk, hogy nemcsak nagy igazság, hanem szellemi működésünk egyik pillére. Csányi így fejt ki: „Ha egy vallás hívői vallásuk minden apró hiedelmét bizonyosságokra szeretnék alapítani, nagy bajban lennének, mert a vallások szövevényes történeteket, hiedelmeket, emberi értékeket és ezek viszonyait foglalják magukba. Elképesztő feladat lenne mindennek a gyakorlati bizonyítékát, igazolását kérni, de erre nincs is szükség. A hívő hisz, és elfogadja vallásának hiedelmeit, ami nagymértékben leegyszerűsíti számára a világról való gondolkodást.” És „A modern világ is a hiedelmeken alapszik. Mindennapi életünkben apró gyakorlatias hiedelmek segítenek, de komoly hiedelemrendszerek is kiépülnek, amelyek belső hierarchiájuk révén elrendezik számunka a világ dolgait. Ha valaki, mondjuk, liberális nézetek hívője, azt gondolhatja, hogy mindenki teljes mértékben felelős magáért, és az államnak nem kötelessége segíteni azokon, akik valamilyen okból lemaradtak, kevésbé kulturáltak, nincstelenek. Egy konzervatíván gondolkodó ember azt gondolja, hogy fontos az egyén, de még fontosabb a közösség, elsősorban a család...” „A modern világ is a hiedelmeken alapszik” – tagadhatatlan, amióta a közélet bevonult a személyes életterünkbe, határozott hasonlóságok vannak a vallások, valamint az ideológiai, politikai, (netán makrogazdasági) és egyéb elkötelezettségek között.

Egy további dimenzió: még a tudományok terén is, ha elfogadjuk, hogy azok tanításai megbízhatóak, ezzel magától értetődően elfogadjuk tételeik igazát is. Ha hiszünk a fizikában, nem fogjuk méricskéléssel ellenőrizni a gravitációs gyorsulást vagy épp az Ohm-törvény helytállóságát. Figyelnünk kell viszont a kérdéses „magasabb hiedelem” értelmezési tartományára – pl. amikor a klasszikus fizikából átlépünk a relativitáselmélet vagy a kvantumfizika világába. Csányi így összegzi: „A modern időkben kialakult a társadalmakban egy olyan eljárás, amely által sok pénz és sok munka árán az egyes hiedelmek és a valóság közötti kapcsolat ellenőrizhető. Ez az eljárás a természettudományos módszer, amely maga is hiedelemrendszer, de ellentétben mondjuk a vallási hiedelmek rendszereivel, nyitott, napról napra változik, és alkalmas arra, de csak arra, hogy megállapítsa: ha valamely hiedelem előírásai szerint járunk el, tényleg az történik, amit a hiedelem jósol.” És „Hangsúlyoznom kell már most, hogy *a tudomány nem igazságokat bizonyít, hanem a hiedelmeken alapuló eljárások hasznosságát, megismételhetőségét.* Az emberi közösségek hiedelemrendszerei eleve a világ megismerését szolgálták, és azt teszik ma is. Az állati elme az egyed börtönébe zárva

csak a saját tapasztalatai alapján képes a világ megismerésére. Az ember a nyelv segítségével gondolatokat, hiedelmeket kommunikál, és ezek a saját tapasztalatainál nagyságrendekkel bővebb forrásként szolgálnak a világról szerezhető ismereteknek, mivel tartalmazzák a közösség, sőt az ősök hiedelmekben kifejezett tapasztalatait is. Ezzel a képességünkkel hódítottuk meg a bolygót, és lehet, hogy ennek a képességnek a negatív hatásai miatt fogjuk majd tönkretenni.” (Kiemelés a recenzió szerzőjétől.)

A gondolatmenet következő nagy fejezetének a gyakorlati jelentősége is kiemelkedő – címe: *Csoportok, közösségek*, azaz rólunk, társas működésünkről szól. Jól ismert tétellel indul: „Az ember társas lény, általában csoportokban tevékenykedik, érdemes tehát azzal is foglalkozni, hogy miféle természete, szerkezete lehet az embercsoportoknak.”

A kiindulás kifejti, hogy a csoport csupán egy halmaz, a közösség a működő szervezet. Jön tehát a meghatározó tulajdonságok bemutatása, amelyek bennünket közösséggé kötnek össze. Csak pár szilánk innen:

„A közös akciók legfontosabb biológiai tényezője az, hogy szívesen megismételjük a sikeres akcióinkat, mozdulatainkat. Ez a késztetés adja a közös akciók hatékonyságát is, mert a siker vezérli az akciót, és ez csökkenti a variabilitását is, lehetővé téve, hogy mindenki szívesen vegyen részt a közös tevékenységben. De az akciók ismétlésének hajlandósága jelenik meg a később tárgyalt rítusokban is, amelyek roppant fontos elemei az ember társas kapcsolatainak.”

„A közös aktivitásra való törekvés fajunk biológiai tulajdonsága. Az élővilágban általános, hogy a számtalan generáció során végzett tevékenységekre való késztetések genetikailag is rögzülnek egy-egy faj génjeiben. Ilyen rögzülés az ember közös aktivitásra való késztetése is.” Ha ebbe a közösségért végzett munka is beletartozik, akkor bizony sok fajtársunk génhibás!

„Régen a közösség működése indukálta a közös aktivitásokat, a mai időkben pedig a társadalmi szerveződés kényszerei miatt egymás közelébe kerülő, együttműködésre kényszerített emberek indukálják a közösségek kiépülését. Néha sikeresen, néha nem.”

„A második jellegzetessége a közösségeknek, hogy minden tevékenységük közös hiedelmeken alapul. ... Az emberi szocializáció, ami egész életen keresztül tartó tanulási, igazodási folyamat, biztosítja, hogy a közösség valamennyi tagja ugyanazokat a hiedelmeket sajátítsa el, és hasonló akciókat gyakoroljon. A szocializáció hatása a korai gyermekkorban a legeredményesebb, a következményei az egész életre kihatnak. Modern időkben ez is megváltozott. A család, bölcsőde, nagymama, bébiszitter, óvoda, iskola, televízió, internet kevéssé szolgálják a közös hiedelmek kialakulását, és sok problémát jelentenek a közös akciók végrehajtásánál is.”

„A harmadik alaptulajdonsága az emberi természetnek az, hogy a közösséggé alakult csoportban a közös akciók során a tagok képesek közösen felépíteni a legkülönbözőbb dolgokat. A közös akcióknál már láttunk erre példákat, de közös konstrukció például az emberi nyelv is...” S ami semmiképp sem hagyható említetlenül e hasábokon: „Tárgyakat, haszná-

lati eszközöket, bunkót, nyilat, szögbelövőt, számítógépet is közösségek konstruálnak, és a konstrukciókat mások is használhatják, ha a közösséghez tartoznak. Ez éppen a közösség kialakulásának az egyik óriási előnye, amely az állatok életében nem jelent meg. *Elegendő, ha a közösség akár egyetlen tagja feltalál vagy készít valami hasznosat, a többiek követhetik, használhatják azt, pedig lehet, maguktól képtelenek lennének ilyet készíteni.*” (Kiemelés a recenzió szerzőjétől.)

„A legfontosabb közös konstrukciós tevékenység azonban a közösség szociális szerkezetének konstrukciója. ... Minden közösség kialakít működési szabályokat, és minden közösségben érvényesül valamiféle rangsor – ez a kettő határozza meg azt, hogy különböző helyzetekben hogyan viselkedik a közösség.” Ehhez egy meglehetősen rázós kijelentés: „A valódi közösség tagja úgy érzi, azt hiszi, hogy részt vesz a döntésekben, és ha ez így van, könnyen elfogadja azokat akkor is, ha esetleg személyes hátránya származik belőlük.” Vegyük úgy, hogy ahol az ember nem így érez, az nem is valódi közösség?

„Elérkeztünk a közösségek negyedik fontos tulajdonságához, a hűség kialakulásához. Ha egy embercsoport folyamatosan közös akciókat végez, közös hiedelmeket ápol, és a működési szabályait közösen alkotja, akkor tagjaiban kialakul a hűség. Ez különös embertulajdonság, és ezen alapul a valódi közösség meghatározása, definíciója. Aki hűséges a közösségéhez, az gyakran hajlandó a saját érdekeit a közösség érdekei mögé sorolni.” Jó lenne tudni, vajon mi indukálja ezekben a hűséggel járó szükségszerű önfeláldozást. Gyakorlati okokból még érdekesebb, hogy sajátos következtetésre is vezet mindez: a létszámot tekintve meddig lehetséges, hogy a közösség „a működési szabályait közösen alkotja”? Hogy mi van messze afőlött, azt sokszor fájdalmasan tapasztaljuk.

„A valódi közösség nem valamilyen konkrét feladat elvégzésére jön létre, célja csupán a közösség fenntartása. Lehet eközben feladatokat is elvégezni, de az igazi cél önmaguknak, a közösség viszonyainak állandósítása az emberi generációk egymásra következtése során.” Ha azt vesszük, hogy a közösség voltaképp a tagjai magatartásának, tevékenységeinek az eredője, úgy a valódi közösség azoknak köszönhetően létezik, akik aktívan – és szükség szerint önfeláldozóan is – tesznek az itt idézettekért.

A következő nagy fejezet újabb alapvető információkat ad önismeretünk fejlesztéséhez – címe: *Az emberi közösségeket működtető legfontosabb biológiai viselkedési mechanizmusok.* „Akik még nem tudtátok, most megtanulhatjátok”: lehetünk talán a teremtés koronája, ám mindenképp annak foglyai is vagyunk:

„Az ember, amikor összetett kultúrákban él, hajlamos megfejtkezni arról, hogy genetikai felépítése a kultúrák kifejlődése során kevésbé változott. Ugyanúgy az állatvilág egyik faja, mint millió évekkel ezelőtt. A kultúrára való képessége természetesen genetikai változások eredménye, de ezek nem valamilyen meghatározott kulturális formációra irányulnak, hanem csupán arra, hogy valamilyen kultúra kiépülése lehetséges legyen. Ebből az is következik, hogy a viselkedésünk biológiai tényezői a szabályozás legalsóbb szintjein szinte változás nélkül megmaradtak, az emberi agressziót, az intenzív szexualitást, a rangsor kiala-

kításának kényszerét, a családdal kapcsolatos viselkedésformák számos elemét megőrizték, ezeket a kultúra nem tüntette el, csupán saját szerkezetétől függően szabályozni igyekszik. *A közösségek evolúciójának története éppen erről szól: hogyan változott az emberi agresszió a közösségek kialakulása során.* (Kiemelések a recenzió szerzőjétől.)

Bármennyire megragadóan is énekelte Satchmo, hogy világunk mily csodás (What a wonderful world), benne a fennmaradás egyik támasza az alkalmazott kegyetlenség – ami persze csak az emberek körében értelmezhető humanista fogalom –, vagyis az agresszió. „Az agresszió alapvető etológiai fogalom. Ha azonos fajú egyedek erőszakkal igyekeznek egymást valamilyen erőforrás közeléből eltávolítani, vagy ennek megszerzésében, illetve elfogyasztásában a másikat megakadályozni, agresszióról beszélünk. Az agresszió igen jelentős biológiai funkciót tölt be az egyes állatfajok életében. Egyrészt növeli az egyed rátermettségét, mert számára az erőforrások elnyerésének lehetőségét biztosítja. Másrészt, főként csoportosan élő fajok esetében, hozzásegít az erőforrások optimális elosztásához a csoporton belül. Agresszió nélkül az állatok kipusztulnának, mert minden állat szaporodási kapacitása sokszorosan múlja felül a rendelkezésre álló erőforrások mennyiségét. Ha nem a legerősebb, élettani szempontból a legrátermettebb egyedek jutnának ezekhez, hanem mindegyik egyformán, akkor rövidesen senkinek sem jutna elég táplálék, még a pusztá életfenntartáshoz sem.” És „Az embernél megjelent egy eszközökben, előfordulási módokban sokkal gazdagabb, a csoportok szintjén működő agressziós forma is: a kulturális agresszió, amelynek csak nagyon áttételesen van köze a biológiai agresszióhoz. Részletesen majd a háborúknál foglalkozom ezzel.”

Emberi mivoltunk egy sajátos vetülete agressziós viselkedésformáink gazdag sokrétűsége.

„Az emberi agressziós viselkedésformáknak nincs elfogadott osztályozása, de a legtöbb pszichológus és humánétológus egyetért abban, hogy a következő felsorolás egyes tételei érvényesek. Némelyek talán összevonhatók, mások több alcsoportra bonthatók, de ez a lényeget nem érinti.” Csak a címszavakat idézzük: 1. Territoriális agresszió 2. Tulajdonnal, birtoklással kapcsolatos agresszió 3. Rangsorral kapcsolatos agresszió 4. Frustrációs agresszió (egyik leggyorsabban szaporodó nyavalyánk) 5. Felderítési agresszió („man probiert, mondá a sündiszno”) 6. Szülői agresszió 7. Nevelői agresszió 8. Normatív vagy morális agresszió – „célja az, hogy a csoport normáit a tagokkal elfogadtassa” 9. Agresszió a kívülállóval 10. Autoagresszió 11. Csoportos agresszió (ha mind kivonnánk ezek történetét az emberiség krónikáiból, vajh mi maradna?).

„A szociális állatok csoportjaiban a rangsor tartja fenn a rendet, és óv meg az erőforrások, energiák felesleges pazarlásától. Szociális tulajdonság nem létezik rangsor nélkül! A rangsort mindenkor agresszióval alakítják ki – ez az alapja az erőforrások optimális, a csoport szempontjából a legmegfelelőbb elosztásának.” S ha azt hinnénk, hogy legalább ezen már valamelyest túl tudtunk lépni, „Az ember ebben sem kivétel, szociális vonzódása a rangsor minél előkelőbb helyéért, a státuszért, a közösségekben vagy más csoportokban a versengéssel együtt jelentkezik. A rangsor kialakítására, a rangsorban felette állók domi-

nanciájának elfogadására az embernek is biológiai készítése van. *A pozíció, a státusz utáni vágyódás alapvető biológiai tulajdonsága fajunknak, egyszersmind az egyik legveszélyesebb tulajdonsága is, mert funkcionálisan nyitott, nagy létszámú társadalmakban a pozícióknak szinte nincs felső határa.*” (Kiemelés a recenzió szerzőjétől.) És a nagy társadalmi varázslat: „Tisztán biológiai alapon 100-150 embernél nagyobb csoportokban nem alakulhat ki egységes, mindenki által követett rangsor. A vegyes rangsor viszont lehetővé teszi, hogy a szabályok segítségével sokezres, vagy akár sokmillió tömegben is pontosan szabályozzák a dominanciarendet. A hadsereg kitűnő példa erre. Lényeges felismerni e rendszerek mindkét tényezőjét. Az adott szervező idea, ha megfelelő, pontosan meghatározza minden egyén helyzetét a rangsorban, a rangsor pedig, amíg az egyének hajlandóak elfogadni az adott szabályrendszert, elismerik és megtartják a rangkülönbségekből adódó pozicionális szabályokat, fennáll.” Csányi itt is, mint mindenütt, a dolgok létrejöttét és annak működését írja le, nem térve ki a mozgatóikra. Tudjuk azonban, akárcsak e résznél maradva, milyen sokrétű, különbözőképp kifinomult mesterséggé vált a szervező ideákat és a szabályrendszereket érvényre segíteni a megcélzottak körében, olykor erővel tolni rájuk, olykor nyílt meggyőzéssel vagy rejtettebb módokon eladni nekik.

Jóllehet még csak a kötet hatodánál tartunk, a – mint épp tanultuk – génjeinkbe kódolt önfeláldozással lemondunk az élvezetről, hogy tovább beszélhessünk róla, s átengedjük felfedezése teljes örömét az olvasónak. Ha pedig az eddig mondottak nem lennének elegendően kedvcsinálók az elolvasásához, az csak és kizárólag a mi hibánk, semmiképp sem a könyvé!

Dr. Osman Péter

* * *

Alain de Botton: A hírek. Felhasználói kézikönyv. HVG Könyvek, 2015; ISBN 978-963-304-272-4

„Miért tölt el elégedettséggel a politikusok bukása? Mitől olyan izgalmas a híres emberek szerelmi élete? Miért hagynak hidegen a távoli országok konfliktusai?

A sajtó ugyanolyan domináns helyet foglal el a modern társadalomban, mint egykoron a vallás, mégsem vagyunk tisztában életünkre gyakorolt hatásaival. Az író-filozófus Alain de Botton a repülőgép-szerencsétlenségektől a gyilkosságokon és celebinterjúkon át a politikai botrányokig a hírek huszonöt alaptípusát teszi szokatlanul beható vizsgálat tárgyává. Könyve nyugalmat, megértést és némi józan mérlegelést hoz a hírgépezetekkel való állandó érintkezésünkbe: tökéletes használati útmutató a média által bekebelezett világunkhoz” – a kiadó ajánlója.

Az persze már nagyon is a mi hibánk, ha elhisszük, hogy létezhet tökéletes használati útmutató a média világához. Az márcsak azért is képtelenség, mert maga a könyv mutatja meg, mennyi belső ellentmondás feszül a médiában. Amint de Botton leírja, már a 19. századi nagy francia író, Gustave Flaubert óta a média a hírekkel való elárasztás módszerével hódít meg és igaz le bennünket. Könyve viszont így is sokat ad ahhoz, hogy jobban értjük ezt a modern időkben exponenciálisan növekvő hatalmú képződményt, amelynek ma már inkább erős alábecsülése egyszerűen csak a negyedik hatalmi ágként kezelni. Nem túl merész állítás, hogy semmi más földi erő nem szövi úgy át az életünket és alakítja – gyakran a tudunkon kívül – a gondolkodásunkat s az azt meghatározó értékrendünket, mint a modern média. Einstein óta tudjuk: világunkban a gravitáció nem erő, hanem maga a Tér, amely ilyen minőségében hat az anyag minden formájára, ami benne létezik, a fénysugártól a kozmikus testekig. Ha jól meggondoljuk, szellemi világunkban ilyen a modern média is: maga a Tér, amelyben életünk zajlik. S ha a végső kincset, az Igazságot akarjuk kicsavarni belőle, gyakran úgy érezzük, hogy „Vigyorgott rám és ült meredten: / Az aranyon ült, az aranyon” (Ady Endre: *Harc a Nagyúrral*). Más kérdés, hogy a mesterien megkreált látszat gyakran többé-kevésbé csal, és az az arany bizony csupán a híres *bolondok aranya*.

Am hagyjuk meg a továbbiakban a médiát illető mérlegeléseket a svájci szerzőnek, akit a Wikipédia írónak, filozófusnak és televíziós előadónak mond, ő pedig a saját honlapján (<http://alaindebotton.com>) olyan esszéisztikus könyvek írójának nevezi magát, „amelyeket a mindennapi élet filozófiájaként írnak le”. Vágjunk bele – minden itt következő idézet a könyvből van.

Az érthetőséghez: „A sajtó fogalmát szándékosan nem definiálok precízen. Bár nyilvánvaló különbségek vannak a sajtó egyes szervezetei között, elegendő hasonlóság is fennáll közöttük ahhoz, hogy egy általános kategóriáról beszélhessünk. Ebbe egyaránt besorolhatók a hírszolgáltatás hagyományos területei – rádió, tévé, online és nyomtatott média –, valamint a jobb- és baloldal egymással vetélkedő, magasroptú vagy éppen primitív ideológiái.”

Néhány idézet ízelítőként: (A hírek állandó követéséről, a könyv nyitómondata) „Nem jár mellé útmutató, hiszen a világ legkézenfekvőbb, legegyszerűbb, legegyszerűbb és leghétköznapiabb tevékenységének gondoljuk; olyan, mint a légzés vagy a pislogás.” / „Az unalom új keletű kihívás és felelősség. A történelem nagy részében egyszerűen nem is léteztek a hírek, amelyek untathattak volna.” (Schöne alte Zeiten!) / „A nemzetről kapott hírek nem a nemzet.” (Alapvető jelentőségű tény, amelynek fontosságát nem lehet eléggé hangsúlyozni, legyen szó bármilyen hírközlőről!) / „Minél több időt töltünk a hírekkel, valószínűleg annál erőteljesebben fészkel be magát a lelkünkbe két érzelm: a félelem és a düh.” (Szép új világunk!) / „Az újságírókat megrészegíti a gondolat, hogy pusztán a szavak és képek ereje előidézheti valakinek a lemondását vagy rács mögé kerülését, sokan ezért továbbra is a Watergate-ügy oknyomozását tartják munkájuk legjelentősebb inspirációjának és követendő példájának.” (Kerül, amibe kerül, akár még a nemzetbiztonságot illetően is!) / „A sajtó legnemesebb ígérete, hogy képes a tudatlanságot felszámolni, az előítéleteket legyőzni, az

egyének és a nemzetek értelmi színvonalán pedig némiképp javítani. Vannak azonban olyan hangok is, amelyek időről időre ennek éppen az ellenkezőjét vetik a szemére, hogy tudniillik teljességgel elhülyít bennünket.” („A szótól a tettig hosszú az út” tartja az olasz közmondás, s a keserű tapasztalat szerint az itt idézett ígélet teljesítése is inkább ez utóbbi, felettebb praktikus végkifejletbe torkollik.) „Néha tartunk egy kis szünetet – ez általában nem több mint egy nap, de legtöbbször még ennél is rövidebb; amikor pedig valami miatt különösen izgatottak vagyunk, jó, ha 10-15 percet kibírunk –, de aztán bármivel foglalkozzunk is éppen, megnézzük, *mik a hírek*. Mintha erre az időre felfüggesztenénk életünk folyását, hogy befogadhatjuk a legfrissebb információk újabb, szükséges adagját, szóljanak azok kiváló teljesítményekről, tragédiákról, büntettekéről, járványokról vagy szerelmi ügyekről, amelyek a világban történtek. *Az alábbiakban arra teszek kísérletet, hogy ezt a széles körben elterjedt, mindennapi szokássá vált gyakorlatot sokkal furcsábbnak és veszélyesebbnek láttassam annál, mint ahogy manapság tekintünk rá.*” Így határozza meg a szerző műve célját (kiemelés a recenzió szerzőjétől.).

Egy sajátos társadalmi fejlődési pálya de Botton előadásában: „Egy társadalom akkor valóban modernné, vélte Hegel német filozófus, amikor életünk központi útmutatójaként és a hatalom meghatározójaként a vallás helyébe a sajtó lép. Napjaink fejlett gazdaságaiban a média a befolyását tekintve vetekszik a vallásos meggyőződések régmúlt korokra jellemző pozíciójával. A hírfolyam kifürkészhetetlen pontossággal az egyházi időbeosztást másolja: a hajnali imádság reggeli híreké, a vesperás esti híradóvá lényegült át. A hírfolyam azonban nem egyszerűen kvázivallásos napirendet követ: azzal az igénnyel lép fel, hogy olyan tiszteletteljes várakozással viszonyuljunk hozzá, amelyet valaha a hitbéli meggyőződések iránt éreztünk. Hiszen abban reménykedünk, hogy kinyilatkoztatást kapunk, hogy megtudjuk, ki a jó és ki a rossz, hogy megértjük a szenvedés mélységét és magasságát, s hogy bepillantást nyerünk a létezés értelmébe” – és hogy a hírekből kapott információkkal közelebb kerülünk annak megértéséhez, hogy mi és mért történik a világgal és velünk. Ám itt rögtön vitába is szállhatunk a szerzővel, hiszen ami a „tiszteletteljes” viszonyt illeti, ahány valódi tábor, annyiféle üzenet, hírfolyam, kinyilatkoztatás, ki-ki követheti a magáét, s szép politikai gyakorlatként utálhatja a másét.

A tömegkommunikáció nagy cseléről: „Egyszerű lenne feltételeznünk, hogy a demokratikus politika valódi ellensége a hírek buzgó cenzúrázása lenne – a szólás vagy a nyomtatás korlátlan szabadsága pedig következőképpen a civilizáció természetes szövetségese. Korunk világa azonban arra figyelmeztet, hogy a cenzúránál sokkal alattomosabb és cinikusabb erők munkálkodnak azon, hogy az emberek politikai akaratát elszívják. Ezek között találjuk a többség összezavarását, halálra untatását és figyelmének elterelését a politikáról, mindezt úgy érve el, hogy az eseményeket rendszertelenül, töredékesen, szünetekkel megszakítva mutatják be, s ily módon a hallgatóság zöme a legfontosabb problémák alakulását még rövid ideig sem képes követni.”

A következő idézetet pedig olvassuk úgy, hogy az igyekvő diktátorokon túl ez kitűnő recept mindenkinek, aki meg akarja zavarni az emberek politikai ítélőképességét, vagy épp porrá zúzni azok változtatási igényét: „A hatalmát megszilárdítani kívánó diktátornak semmi olyan, egyértelműen rossz érzetet keltő dolgot nem kellene napjainkban tennie, mint amilyen például a híradások betiltása. Pusztán arra kellene ügyelnie, hogy a sajtó folyamatosan véletlenszerűen ható beszámolókkal jelentkezzen, legyen ilyenből sok, a kontextust ugyanakkor ne világítsa meg túlzottan, a tematika szüntelen változzon, az imént még nagyon is sürgetőnek tűnő kérdéskör aktuális relevanciáját hagyja homályban, s mindez legyen át- meg átszöve gyilkosok és filmsztárok viselt dolgainak újabb és újabb epizódjaival. Ez elegendő is lenne, hogy az emberek többségének a politikai realitások megragadására való képességét alapjaiban ássa alá – ahogyan azt az esetleg formálódó törekvésüket is megrendítené, hogy hatalmukban állhat ezen bármit is változtatni. A hírek áradata az örökkévalóságig háborítatlanul hagyná a status quót – sokkal inkább, mint a hírek betiltása.”

„A sajtó hajlamos úgy láttatni magát, mint ami a valóság hiteles képét nyújtja. Azt állítja, hogy választ tud adni arra a képtelen kérdésre, hogy mi történt valójában, holott nem rendelkezik a valóság leírásának mindent átfogó képességével. Pusztán szelektíven konstruálja a valóságot, amikor eldönti, mely történetekre fókuszál és melyeket mellőz. Ebben rejlik roppant hatalma, amelynek többnyire nem is vagyunk tudatában: e hatalom révén áll végül össze a polgárok egymásról kialakított képe; e hatalom révén határozzák meg, hogyan gondolkodunk 'más emberekről'; és e hatalom révén születik meg képzeletünkben a nemzetről alkotott kép.” Kiváló diagnózis, főként ha a többes értelmét is nézzük. Szintúgy a folytatásban:

„A sajtó által élénk tárt történetek önmeghatározásunkra is komoly hatást gyakorolnak. Ha azt sulykolják, hogy polgártársaink jó része örült és erőszakos, minden egyes alkalommal, amikor otthonról kitesszük a lábunkat, félelem és gyanakvás lesz úrrá rajtunk. Ha folyamatosan a pénz és a státus mindenekfelettségéről kapunk kifinomult üzeneteket, megalázottnak fogjuk érezni magunkat hétköznapi életünkben. Ha azt sugallják, hogy valamennyi politikus hazudik, csendben félre fogjuk tenni idealizmusunkat és ártatlanságunkat, terveiket és nyilatkozataikat pedig komolytalannak fogjuk tartani. Végül, ha azt halljuk, hogy az emberi beteljesülés legfontosabb indikátora a gazdaság, ami viszont a következő tíz évben katasztrofális állapotban lesz, képtelenek leszünk valaha is bizakodva szembenézni a valósággal.” Nem is beszélve arról, hogy a gazdaság jelentőségének ilyen felértékelése hogyan torzítja értékrendünket és az életünk minőségéről alkotott képünket.

Olykor rácsodálkozhatunk, vajon de Botton komolyan gondolja, vagy netán kirándulásra visz Utópiába: „A sajtónak nem kell kiiktatnia a felháborodott reakciókat, de segítségünkre kell lennie, hogy helyes okok miatt, helyes mértékben, helyes ideig legyünk felháborodva – és hogy mindez egy építő jellegű folyamat része legyen.” Másrészt viszont: „A sajtó jelenleg nem hajlandó megadni számunkra a lehető legmegnyugtatóbb választ, amit ember bizonyos problémákra egyáltalán nyújtani képes: bizonyítékot arról, hogy ezek az élet nor-

mális velejárái, hozzátartoznak ahhoz a fajhoz, amely lényegéből fakadóan (és korántsem egyedülállóan) tökéletlen. A düh nyújtotta izgalmak és üzleti előnyök foglyaként a sajtó kegyetlenül elhanyagolja a vizsgálat feladatát.” „A vizsgálat feladata” – érdemes elgondolkodni, mennyi jelét látni a mainstream sajtóban, hogy erre törekedne, és vajon miért nem.

Kapunk természetesen ehhez is válaszokat. „Az újságírás legnagyobb diadalai a hatalmas szennyesének kitergetéséhez kapcsolódnak, számos esetben maga után vonva az érintett bukását, sőt némely esetben bebörtönzését is.” Ez persze leginkább akkor igaz, ha maga az újság súlykolja belénk, mi tekintendő diadalnak. „Amikor újságírókat arról kérdezik, hogy szerintük miben ragadható meg a társadalom boldogulásához való hozzájárulásuk, többségük egyetlen szerepet emel ki mind közül: ők felelősek a ’hatalom elszámoltatásáért.’” Ilyenkor óhatatlanul is felüti bennünk a fejét a kétely kaján ördöge: vajon nem arról van-e szó, hogy valódi, működőképes megoldásokat sugallni sokkal nehezebb, sokkal nagyobb intellektuális teljesítményt igényel, mint „leleplezni”, feltárni valós visszásságokat, netán többkevesebb tódítással izgalmasabbá és főként eladhatóbbá tenni azokat, az esetleges hamis vádaskodás okozta károkról nem is beszélve.

S mielőtt netán csúf következtetésekre jutnánk róla, gondoljunk bele: a modern sajtó voltaképp ugyanolyan árutermelő, mint bármely más vállalkozás – abból él, hogy eladja a termékeit. Működését ebben a szó szerint örületes információdömpingben ténylegesen a tömegek uralják azzal, hogy befogadják-e az üzeneteit, vagy nem. Végső soron, még ha a zenekart – a sajtóorgánumot – a véleményformálók fizetik is, csak akkor adják a pénzüket, ha az igényeiknek megfelelően sokan figyelnek a zenére, vagyis veszik a sajtó útján küldött üzeneteket. A sajtó számára ettől még kritikusabb fontosságú közönségének a nagysága, ezért még inkább a jól eladható hírekre koncentrálnak.

Ha elegendően nagy lenne a fizetőképes kereslet az említett vizsgálatra, s a sajtó képes lenne ennek igazán jól megfelelni, egész biztosan ez is erős termékvonala lenne. Ám itt kulcsszó az *igazán jól*: bőven és sokfelől van tapasztalatunk arra, mit ér, mire vezet a szolgai sikerpropaganda.

Nézzük de Botton pár alapvetését:

„A sajtó pontosan tudja, hogyan tegye saját működési mechanizmusait láthatatlanná, s ilyenképp nehezen megkérdőjelezhetővé. Közvetlen, hétköznapi hangon szól hozzánk, anélkül, hogy feltételezésektől terhelt látásmódjáról szót ejtene. Elmulasztja kidomborítani, hogy nem csupán beszámol a világ dolgairól, hanem folyamatosan azon munkálkodik, hogy elménkben egy olyan új világot teremtsen, amely sokszor nagyon is jól kitapintható prioritásaival áll összhangban.”

„Már kora gyermekkorunkban arra tanítanak bennünket, hogy nagyra becsüljük a képek és a szavak erejét. Elvisznek a múzeumba, ahol ünnepélyesen előadják, hogy egy egy rég halott művész festménye átformálhatja szemléletmódunkat. Olyan versekkel és elbeszélésekkel ismertetnek meg, amelyek megváltoztathatják életünket. Ám arra ritkán kerül sor, hogy a sajtó által óráról órára elénk öntött szavakról és képekről is iránymutatást kapjunk. Fon-

tosabbnak gondolják, hogy értelmezni tudjuk az Othello drámai konfliktusait, mint hogy képesek legyünk dekódolni a The New York Post első oldalát. Előbb hallunk Matisse színhasználatának jelentőségéről, mint a The Daily Mail celebfotós oldalainak hatásairól. Senki sem ösztökél arra, hogy eltöprengjünk, mi történik velünk, miután belemerülünk a Bild vagy az OK! magazin, a Frankfurter Allgemeine Zeitung vagy a The Hokkaido Shimbun, a The Tehran Times vagy a The Sun olvasásába. Soha senki nem ad részletes és átfogó tájékoztatást arról, hogy a hírszerkesztőségeknek milyen elképesztő hatalmuk van befolyásolni a valóságról alkotott képünket és alakítani bensőnket, amit nevezhetnénk akár – minden természetfeletti felhang nélkül – a lelkünkné is.”

„A modern társadalmak nagy figyelmet szentelnek az oktatásnak, mégis elmulasztják tüzetesen vizsgálni azt a tényezőt, amely a személyiség fejlődésére a legnagyobb hatással van. Bármilyen történjék is a tantermekben, a leghatásosabb és legállandóbb oktatási forma a földfelszíni sugárzás (ezt mikorról felejthette a szövegében? Ma már itt a műhold, a kábeltévé, az internet – Osman P.) és a tévéképernyő. Életünk első, nagyjából tizenhét évét osztályteremben, begubózva töltjük, hátralevő részét azonban olyan sajtóorgánumok gondnoksága alatt éljük le, amelyek bármely oktatási intézménynél összehasonlíthatatlanul nagyobb hatással vannak ránk. Mihelyt a formális oktatás lezárul, a tanár szerepét a sajtó veszi át. Ez a legjelentősebb erő, amely képes meghatározni a közhangulatot és formálni a közösségről alkotott fogalmainkat, illetve amely a politikai és társadalmi valóság első számú létrehozója.”

„Akkor tehát miért is követjük nyomon mi, a közönség a híradásokat? Nagy szerepet játszik ebben a félelem. A hírhíány már rövid távon is képes egyre növekvő nyugtalanságot ébreszteni bennünk. ... Közvetlen környezetünkben talán béke van és nyugalom, ugyanakkor tudjuk, hogy ez az idill nem tükrözi híven a létezés valójában kaotikus és erőszakos alapjait...” Igen, ám a tudatot, hogy a létezés alapjai kaotikusak és erőszakosak, nem kis részben épp maga a sajtó ültette belénk az erről szóló hírek előtérbe helyezésével. Ezért figyelik sokan görcsösen a híreket, s vevők a sajtó újabb híradásaira: a bajok biztosan megtörténnek, jobb tudni róluk. Másrészt, a hírek többnyire valamelyes furcsa megkönnyebbülést is hoznak: a rossz dolgok épp nem velünk történtek, s már ennek is örülni lehet.

De Botton írja e könyvéről:

„Rákérdezni arra, miért olyan fontosak a hírek, nem jelenti annak a feltételezését, hogy egyáltalán nincs jelentőségük; ellenkezőleg, éppen azt szeretném elővezetni, hogy fogyasztásukhoz közelítsünk tudatosabban. Könyvem a hírekkel való találkozások lenyomata, fenomenológiája kíván lenni. A legkülönbözőbb forrásokból összeszemegetett hírtöredékek köré szerveződik, amelyeket itt és most szándékosan mélyebb elemzésnek vetek alá, mint amelyet létrehozói elterveztek; kiindulópontom, hogy ezek a töredékek nem kevésbé méltók a tanulmányozásra, mint a költemények vagy a bölcséleti művek sorai.

A hírek állandó morajlása és áradása legbensőbb énkünkbe fészkelte be magát. Valóságos teljesítménynek számít egy percnyi nyugalom, és kisebb csoda elszenderedni vagy zavartalanul csevegni egy barátal – s minő kolostori fegyelemre lenne szükségünk ahhoz, hogy a

hírek örvénylésétől elfordulva egy napig semmi másra ne figyeljünk, csak az eső kopogására és önmagunk gondolataira.

Nem kizárt, hogy a hírek életünkre gyakorolt hatásával – önzésével és terrorjával, izgatottságával és frusztrációjával – szemben segítségre szorulunk: mindazzal kapcsolatban, amit élénk tár, bár olykor-olykor gyanítjuk, hogy talán jobban járnánk, ha soha nem is hallottunk volna róla. Ennek a kis kézikönyvnek éppen az a célja, hogy akadályokat gördítsen egy olyan szokás elé, amely napjainkra túlságosan normálisnak és ártalmatlannak láttatja magát.”

A hírbőség zavarában önmagukban a tények mindinkább testetlen dolgokká válnak. „Sajtókörökben általánosan elfogadott vélemény, hogy az újságírás legfőbb feladata a 'tények' szenvtelen és semleges hangvétellő prezentálása. A tényekkel azonban az a probléma, hogy manapság egyáltalán nincs belőlük hiány. Nem az a gond tehát, hogy nincs elég tény, hanem hogy nem tudjuk, mit tegyünk velük. Minden egyes napon a hírek újabb és újabb áradatával szembesülünk ... De vajon mi a valódi jelentésük ezeknek a híreknek? Hogyan viszonyulnak a politikai élet központi kérdéseikhez? Segítenek-e bárminek a megértésében?” Mi rosszabb, a fránya tények olyaténként is testetlenek, hogy egyre kevésbé hordják magukban a lényegük magyarázatát. Mind nagyobb részükben olyan szakmai kérdések vannak, amelyeket kellő tudás nélkül nem értünk, így a „tény” jelentőségét, horderejét sem tudjuk megítélni. Így jön, hogy – Baranyi Ferenc híres Népszerűtlen balladájából idézve – „Mindig kívül a magyarázat, / s a szenvedés belül lakik.”

„A tények ellentéte az elfogultság. Komoly újságírók között az elfogultságnak nagyon rossz a renoméja: rossz szándékkal, hazugsággal és olyanfajta önkényeskedéssel azonosítják, amely megfosztja az olvasókat a véleményük szabad kialakításától.” Érdekes tétel....

S egy érdekes csavar az ítéletalkotásban: „Lehet azonban, hogy az elfogultságokkal szemben egy kicsit megengedőbbnek kellene lennünk. Az elfogultság, tiszta formájában, pusztán csak egy olyan módszer az események értelmezésére, amelyet az emberi magatartásról és boldogulásról alkotott nézetrendszer alapoz meg. Lencsepár, amely a valóság elé siklik, hogy tisztábban és élesebben láttassa azt. Az elfogultság az események jelentésének magyarázatára törekszik, olyan értékskálát vezet be, amely által a gondolatok és az események megítélhetők. Az elfogultság teljes körű kiküszöbölése túlzó elvárásnak tűnik; a feladat inkább az, hogy rátaláljunk megbízhatóbb és eredményesebb formáira.” Ebben az értelmezésben az elfogultság a másoknak az ítéletalkotáshoz nyújtott segítség, valamint azok tudatos manipulációja közt lebeg, s a tapasztalataink arra mutatnak, hogy az utolsó mondat ismét inkább Utópia kies tájaira vezet. A csúcs pedig e gondolatsorban: „Egy sajtótermék esetében nem az dicséretes önmagában, hogy a tényeket képes-e összegyűjteni, hanem az, hogy az elfogultságot intelligensen használva ki tudja-e hámozni a releváns jelentést.” A kritikus kérdés csak az, hogy ki mit akar relevánsnak mutatni. S ha már álmodozunk: „A jövő ideális sajtójában a kontextusba helyezés és a népszerű tálalásmód ambiciózus feladatát olyan komolyan fogják venni, hogy a jóléti támogatásokról szóló híradások (majdnem) olyan iz-

galmasak lesznek, mint a világ túlsó felén élő vérfertőző kannibálokról érkező beszámolók.” Igen, „Ha majd a szellem napvilága / Ragyog minden ház ablakán...”

De Botton felvet egy felettebb fontos kérdést: „Miféle országban élünk? Milyen egy átlagos ember ebben az országban? Ezeket a kérdéseket képtelenek vagyunk pusztán saját tapasztalatainkra támaszkodva megválaszolni. Szinte lehetetlen egy nemzetet megismerni. Még a legkisebb országokban is nagyon sok ember él, ezért senki sem gondolhatja, hogy élete során egy csekély hányaduknál többel ismerkedhet meg, akármennyire nyitott legyen is. Ráadásul nincsenek olyan tágas, nyilvános terek, ahol a polgárok közvetlen kapcsolatba kerülhetnének egymással. Az ókori Athénban például a kellemes időjárásnak, a kicsi és kompakt városközpontnak, illetve a demokratikus közösségi kultúrának köszönhetően a polgárok közvetlenül kitapinthatták a társadalom üttérének dobbanásait. Mi azonban nem vagyunk ilyen szerencsés helyzetben. Városaink túl nagyra nőttek, éghajlatunk túlságosan kiszámíthatatlan, demokráciánk túl közvetett, otthonaink pedig túlságosan távol esnek egymástól. Kénytelenek vagyunk ezért közvetett módon, inkább a képzeletünkben, mint a valóságban kialakítani véleményünket arról a közösségről, amelyben élünk.” Nos, túl azon, hogy a nevezetes athéni demokráciáról az ottani helótáknak feltehetőleg más volt a véleménye, a modern infokommunikációnak hála ma közelebb vagyunk e demokráciaideálhoz, mint valaha: ismét vannak agóráink! A leginkább figyelemreméltó példa ebben az a „grassroot” kampány, amelyet Obama elnök hívei első választási kampányában a közösségi oldalakon folytattak, és óriási mozgósító és összefogó erőnek bizonyult. [L. Rahaf Harfoush: Yes We Did – An inside look at how social media built the Obama Brand (Igen, megcsináltuk – Belső nézet, hogyan építették fel a közösségi médiában az Obama márkát) – Pearson Education, 2009.]

„Az újságírók véleménye szerint a hatalmasokat azért kell elszámoltatni, mert hajlamosak arra, hogy a törvényeket áthágyják, és elhitessék magukkal, az igazságszolgáltatás nem érheti utol őket. Előbb feltárja, majd megbüntetni is segíti azokat a törvénysértéseket és igazságtalanságokat, amelyek fölött egyébként elsiklott volna a figyelem, s ily módon a hétköznapi, védtelen polgár érdekeit oltalmazza. A képsorral, amint a megbilincsel gazfickót betuszkolják egy rendőrautó hátsó ülésére, a sajtó azt a reményt villantja meg előttünk, hogy saját és társadalmi bajaink reprezentatív forrását immár sikerült beazonosítani, sőt biztonságosan semlegesíteni.” Minden bizonnyal ez is benne van, még ha az általánosítás talán túlságosan idealizálja is az igazság bajnokait, ám azt se feledjük: a sajtó legjobban eladható árucikke a botrány, s a messze felettük állók bukását mindig nagy örömmel nézi a közönség.

Átfogó perspektívában vizsgálva az a valódi nagy kérdés „hogyan kellene a sajtónak kiválogatnia a tartalmait. Minthogy a lehetséges sztorik száma végtelen, azokat kell kiemelnie, amelyekről úgy gondolja, hogy a nemzet számára szükségesek. Az egymás után sorjázó híryananyagok közötti szelektálás folyamatát annak kell meghatároznia, amit a nemzetnek – hogy hiányosságait felszámolhassa – egy adott időpontban leginkább hallania kell. E logika nem idegen napjaink sajtótermékeitől. A problémát az jelenti, hogy miként ítélik meg, mi

a nemzet valódi szüksége.” A probléma magvát ez az utolsó mondat ragadja meg. Nem bonyolódva itt bele a nemzet és az ország közötti különbség boncolgatásába, akár mondható is, hogy ideális esetben a sajtó a nemzet önvizsgálatának egyik legfontosabb eszköze. A valóságban viszont erős kérdés, hogy milyen veszélyekkel jár, ha maga határozza meg, mi is a nemzet szüksége, amelyet a híreivel kielégít vagy épp maga táplál. Hasonlóképp, hogy hogyan tud – és akar! – ebben kívül maradni az aktuálpolitikán. A szelekció egészen más értelmet kap, ha a sajtó elkötelezetten terjeszt egy bizonyos értékrendet.

Keserű megállapítás: „Megdöbbenő, hogy a rosszfiúkról szóló történetek milyen nagy hányada nélkülözi azt az egyetlen célt, amelynek a disznóságokról és svindlikről készített valamennyi beszámolót vezérelnie kellene: nem látszik az a határozott szándék, hogy a nemzet javát szolgálják. E sztorik úgy köröznek elhullott-elbukott prédájuk körül, hogy közben semmi érdeklődést sem mutatnak a közélet iránt: nem cél, hogy a házasságok, az egyetemek, a bevándorlás vagy az adórendszer állapotán próbáljanak javítani. Mindössze szórakoztatni akarnak.” Igen, ez a valóságshow-k mai világa, közéleti méreteken.

Egy igazi európai gondolkodó:

„A sajtó legnemesebb ígérete, hogy képes a tudatlanságot felszámolni, az előítéleteket legyőzni, az egyének és a nemzetek értelmi színvonalán pedig némiképp javítani. Vannak azonban olyan hangok is, amelyek időről időre ennek éppen az ellenkezőjét vetik a szemére, hogy tudniillik teljességgel elhülyít bennünket. E vádat a legkíméletlenebb formában Gustave Flaubert fogalmazta meg a 19. században. Az író ahhoz a nemzedékhez tartozott, amely személyesen tapasztalta meg a tömegsajtó felvirágzását. Míg gyerekkorában a hírek a pletyka szárnyán és rossz minőségű, egyoldalú újságok révén véletlenszerűen terjedtek a lakosság körében, mire a harmincas éveit taposta a gőzüzemű nyomdagép feltalálása, a vasutak fejlődése és a cenzúraszabályok enyhülése együttesen lehetővé tették tőkeerős, hiteles, sokmillió olvasóközönséggel büszkélkedő sajtóorgánumok megjelenését és elterjedését egész Franciaországban.

Flaubert-t teljességgel elborzasztotta, amit ezek a korabeli újságok – saját meglátása szerint – honfitársai értelmével és kíváncsiságával műveltek. Úgy vélte, hogy a lapok a butaság új formáját juttatják el Franciaország legtávolabbi zugaiba is; egy olyanfajta ostobaságot, amely sokkal, de sokkal rosszabb még a tudatlanságnál is, amelynek helyébe lépett – hiszen nem a tudást szorítja ki, hanem éppen az ismeretből táplálkozik. A sajtó hatása oly fertőző volt Flaubert véleménye szerint, hogy csak az írni-olvasni nem tudó, tanulatlan franciáknak maradt némi esélyük, hogy helyesen gondolkodjanak.”

De Botton kitűnő hasonlata Flaubert-hez: „Aligha meglepő, hogy a közhelyekre és nyáj-szellemre oly kényes író felháborította a független vizsgálódás beszűkülése, amit ez a tömegmértű jelenség a helyi és az egyéni különbségek kisimításával, egy mindent átfogó, monokulturális szemléletrendszer terjesztésével előidézett. Megjelent egy olyan homogenizáló erő, amely azzal a veszéllyel fenyegetett, hogy a lélek benső életének termékeny különbségeit nyom nélkül kipusztítja, és az elme gazdag, egyedi, kézzel művelt konyhakertjeit

unalmas, gépesített művelésű, végtelenül hullámzó búzamezőkké változtatja.” Mindehhez kívánczok, vajon mi lett volna Flaubert véleménye, ha a mai kereskedelmi televíziókat is ismeri? S velük szemben már az analfabéták sem védettek.

Az árjelzők szerepéről (ő a marketingben és annak nyomán a köznyelvben divatos *brand* kifejezést használja): „Az egyes híryanagok azáltal is hatást gyakorolnak ránk, hogy bizonyos brandek égisze alatt jutnak el hozzánk. Azok a vélemények, amelyeket, ha egy hozzánk hasonló személytől hallanánk, alaposabban is megvizsgálánk, szinte mitologikus erejűvé nőnek, amint bizonyos lapcímek alatt jelennek meg. ... A brandek már önmagukban eltérítene bennünket attól, hogy a mondanivaló háttérét vagy hitelességét kételkedve vizsgáljuk.” A brand a hozzáfűződő képzetekkel és meggyőződésekkel persze maga is termék: jobb esetben a meggyőzés, rosszabban az agy mosás terméke, s a sajtónak ebben is nagy része van. Ám legyünk igazságosak: a mai áttekinthetetlenül nagy és gyorsan változó árúvilágban ez ugyanígy áll szinte minden árjelzőre.

S már csak a Politka c. fejezet zárómondatait idézzük:

„A sajtóorgánumok sosem lesznek képesek többre, mint hogy elnagyolt és olykor súlyos tévedésekkel terhelt térképeket adjanak a kezünkbe ahhoz a valamihez, ami továbbra is kifürkészhetetlen és sokszínű valóság marad. A vészcsengőnek ezért minden olyan esetben meg kell szólalnia a fejünkben – mint ahogy Flaubert-nél is megszólalt –, amikor azzal szembeesülünk, hogy egy vélemény körül túlságosan is átfogó konszenzus látszik kifejezősége. Szkeptikus alapállásunkat megőrizve mindenkor óvatosságnak kell lennünk a potenciálisan kapitális ostobaságokkal szemben, még ha azok a legékesebb betűtípussal szedtek, a leghitelesebb és leghihetőbb szalagcímek alatt olvasható szövegek mögé rejtőznek is. Ugyanolyan ébernek kell lennünk a média közhelyeivel szemben, mint amilyen óvatosságnak volt Flaubert az irodalmiakkal szemben. Az utóbbi a regények sírásója; az előbbi a nemzeteké.”

Az olvasót pedig még várják a további fejezetek: Hírek a nagyvilágból – Egy felettébb kritikus jelentőségű kérdés ennek az elejéről: „A sajtó kizárólag az ún. fontos események sűrűjébe dob be bennünket – földrengések, tömeges nemi erőszak, bedrogozott gyilkosok elpusztítanak egész falvakat –, és azt feltételezi, hogy mindez elegendő arra, hogy megbotránkozzunk és érzelmileg elköteleződünk. Igazából kevésbé vagyunk képesek ezekkel az iszonyú történésekkel törődni, ha előbb nem avattak be bennünket azokba a magatartás- és gondolkodásformákba, amelyekkel azonosulni tudunk, és ha előbb nem ismerjük meg az emberiség sajátosságait jelentő hétköznapi momentumokat és részleteket. Ezek fókuszba helyezése nem tereli el a figyelmet a 'komoly' hírekről; ellenkezőleg, azt a szilárd alapzatot szolgáltatják, amelyen a felháborító és felkavaró események iránti őszinte érdeklődésünknek nyugodnia kell.” Ám vajon akarunk-e egyáltalán ilyeneket és ennyit tanulni, a nagy többség igényel-e ilyen kitekintést? Gyanús, hogy nem. A világ túl nagy, az információ túl sok, nekik pedig megvan a maguk baja, a maguk élete.

Ezt követi még: Gazdaság / Hírességek / Katasztrófák (Nem akármilyen e három cím lényegében a hírek szempontjából egyenrangú kategóriákként egymás mellett, annál is inkább,

mert a gyakorlat tényleg ezt mutatja!) / Fogyasztás – ennek elején található az eufemizmus Guinness-rekordja: „A sajtó szorosán összefonódik a fogyasztói társadalommal. Napi hírtermelésének nem jelentéktelen részében olyan termékekről és szolgáltatásokról kapunk információkat, amelyek az alábbi kategóriák valamelyikébe sorolhatók: éttermek, utazás, technológia, divat, autók és lakberendezés. *A sajtó segíteni szeretne abban, hogy vásárlásaink során ne kövessünk el hibákat, vagyis okosabban, életminőségünket javítva költsük el a pénzünket.*” (Kiemelés a recenzió szerzőjétől.) / Következtetés.

Dr. Osman Péter

* * *

Robert Kagan: *Made in America avagy kitar-e az amerikai világrend?* Antall József Tudásközpont, 2015; ISBN: 978-615-5559-00-6

„Döltömre Tökmag Jankók lesnek: / Úgy szeretnék gyáván kihúnyni / S meg kell maradnom Herkulesnek. / Milyen hig fejűek a törpék: / Hagynának egy kicsit magamra, / Krisztusuccse magam megtörnék. / De nyelvelnek, zsibognak: űznek / S neki hajtanak önvesztűkre / Mindig új hitnek, dálnak, tűznek. / Szeretném már magamat utálni. / De, istenem, ők is utálnak: / Nem szabad, nem lehet megállni.” – *Ady Endre: A Muszáj-Herkules*

Fontos könyv, sokban segít érteni a világot, amely itt is szinte mindent meghatároz, cégeknek és embereknek egyaránt. Kezdjük róla az AJTK ajánlójával:

„Robert Kagan most kézben tartott könyve 2012 egyik nemzetközi könyvszenzációja volt, mivel erős érvekkel mutat rá Amerika világban betöltött vezető szerepének eredményeire, és történelmi példákkal támasztja alá, mit kockáztatunk a jelenlegi berendezkedés megváltozásával. A szerző elmélete szerint, ha egy nagyhatalom hanyatlásnak indul, az mindig az általa kiépített gazdasági rendszert, az általa felállított normákat és intézményeket is magával rántja. A II. világháború vége óta az Egyesült Államok neve fémjelzi azt az amerikai világrendnek nevezhető korszakot, mely a demokratikus politikai berendezkedést és a liberális gazdasági rendszert emelte normává. Ezek az elvek ma is ugyanolyan értéket képviselnek, mint hatvan évvel ezelőtt? Valóban hanyatlásnak indult-e az eddig világelső Amerika? Vajon Kína, Oroszország vagy akár egy harmadik régió felé billenhet-e a mérleg nyelve? Érdeemes-e megvédeni a jelenlegi világrend eddig elért eredményeit? Ezekre a kérdésekre ad vitára indító válaszokat e kötet.”

Idézik a Financial Timesban róla megjelent véleményt: „Hatásos védőbeszéd az Egyesült Államok világpolitikában betöltött szerepe mellett, egyszersmind érvekkel alátámasztott cáfolata a hanyatló Amerikáról szóló közbeszédnek”, valamint a The Washington Postban

megjelentet: „Kagan könyvének nagy előnye a világos, közérthető érvelés, így az olvasó mindig tudhatja, mely érvekkel szállna vitába, és melyekkel ért egyet.”

Kompetenciáját tekintve Kagan amerikai történész, a nagynevű Brookings Institution vezető kutatója, külpolitikai tanácsadóként szolgált John McCain elnöki kampányában, szintűgy Hillary Clinton, majd John Kerry külügyminisztériuma Külpolitikai Tanácsadó Testületében. A Wikipédia azt írja róla, gyakran az egyik vezető neokonzervatívként jellemzik, ám ő inkább liberális intervencionistaként határozza meg magát.

Néhány idézet a könyvből, előljáróban:

„Egy nép felszabadításához ugyanolyan brutális erőre van szükség, mint a meghódításához, és még az erkölcsös háborúknak is vannak erkölcstelen következményei. Sem ember, sem nemzet nem képes a végén tiszta kézzel letenni a háború és a kényszerítés eszközeit.” („Brutális erővel, kényszerítéssel felszabadítani” – sokatmondó beszéd. Különösen, hogy ebben egyértelműen benne van: a felszabadító jobban tudja, minő szabadság kell az így megsegítettnek, mint maga az utóbbi.) / „Winston Churchill cinikus és kétélű bókkal élt, mikor megjegyezte, hogy az amerikaiakra mindig lehet számítani, hogy helyesen cselekednek, de csak miután minden más lehetőséget kimerítettek.” / „Otto von Bismarck, a német egység megteremtője, állítólag azt mondta, hogy Isten vigyáz a részegesekre, a bolondokra, és az Amerikai Egyesült Államokra. Ez igaz lehet arra a világrendre is, melyet az amerikaiak építettek és tartottak egyben, szinte önmaguk ellenében.” / „Az előrébb való eszme nem fog csak azért győzedelmeskedni, mert előrébb való – nagyhatalmakra van szüksége, amelyek képviselik.” / „Egy liberális nemzetközi gazdasági rendszer nem jöhet létre, és nem fenntartható, ha a legerősebb állam(ok) nem áll(nak) mögötte.” (Pusztán logikai alapon is felmerül: ha olyan jó és hasznos az érintetteknek, miért nem áll meg a maga lábán? Még ha kezdetben nem is tűnik eléggé vonzónak, kibontakozva sem eléggé az? Másutt maga a szerző is valamelyest ellentmond ennek.) / „Az amerikaiak általánosságban úgy gondolják, hogy a szabadpiac végül mindig, minden más alternatíva felett győzedelmeskedik, mivel egyszerűen nincs jobb nála.” / „Az Egyesült Államok csak akkor kér jóváhagyást egy katonai beavatkozáshoz, mikor biztos benne, hogy meg is kapja.” / „Az amerikai retorika ’multilateralizmus iránti elkötelezettsége’ még a hidegháború idején is ’többnyire unilateralista törekvéseket rejtegetett’.” / „Még ha félre is tesszük azt a kérdést, hogy ki fogja fenntartani a rendet a közös javak terén, akkor is lehetséges, hogy egy új, többpólusú korszak nagyhatalmai még a kellő akarat birtokában sem lennének képesek fenntartani egy szabadpiaci és szabadkereskedelmi nemzetközi rendszert.” (Magyarán: Amerika primátusa nélkül sem rend, sem szabadpiaci és szabadkereskedelmi nemzetközi rendszer nem remélhető – ehhez tartsa mindenki magát!) / „Róma óta töretlenül tartja magát az az igazság, miszerint nem létezhet világrend, ha nincs hatalom, ami fenntartsa, alakítsa normáit, megvédje intézményeit és megóvja gazdasági rendszerének mozzgórugóit.” (Szép kilátás!) / „Könnyen lehet, hogy az Egyesült Államok nem csak a jó szerencsésének köszönheti, hogy egészen idáig képes volt átvészelni a különböző válságokat, és más nemzeteknél erősebben és egészségesebben kilá-

balni belőlük, míg versenytársai rendre elbuktak. Talán nem vágyálom úgy gondolni, hogy újból sikerülhet neki.” (Már csak az kérdés, kiknek biztatás ez, és kiknek nem annyira az.)

Bevezetőjében Kagan a következőképp összegzi könyve mondandóját, miután felvezetésül vázolta, milyen következményekkel jártak a korábbi világrendek összeomlásai:

„Kevésbé súlyos következményei lennének vajon a jelenlegi amerikai rend felbomlásának? Most, hogy annyian beszélnek Amerika hanyatlásáról, ez napjaink egyik fontos kérdése. Az általános vélekedés szerint az amerikai dominancia vége nem vonná szükségszerűen maga után a jelenlegi liberális nemzetközi rend végét. Arra számítanak, sőt abból indulnak ki, hogy e rend pozitív elemei – demokrácia, prosperitás, béke a nagyhatalmak között – túlélhetik az amerikai hatalom és befolyás hanyatlását. ... Ebből kiindulva érdemes megvizsgálni, hogy milyen mértékben függ a mai világrend az amerikai hatalomtól és annak sajátos jellegétől. Milyen hatással lenne a jövőre, ha a nemzetközi rendet többé nem elsődlegesen az Egyesült Államok és a hasonló gondolkodású szövetséges országok alakítanák? Ki vagy mi venné át Amerika helyét? Ráadásul van egy másik, hasonlóan fontos kérdéskör is. Valóban hanyatlik Amerika? Vagy inkább az a veszély áll fenn, hogy a hatalom elvesztésével kapcsolatos indokolatlan félelmek miatt az amerikaiak szuperhatalmi öngyilkosságba hajszolják önmagukat?”

Kiadványunk 2014/3. számában mutattuk be Zbigniew Brzezinski Stratégiai Vízió – Amerika és a globális hatalom válsága c. könyvét, amelyet szintén az AJTK adott ki. Kagan e műve – kétségtől nem véletlenül – erősen összecseng vele. Itt is eléggé nyilvánvalónak és semmiképp sem kifogásolhatónak tűnik, hogy a tekintélyes politikai szakértő ezzel a könyvével szolgálni is akarja országát, erősítve olvasóiban a meggyőződést, hogy a világnak lét-szükséglete az erős Amerika és annak vezető szerepe a biztonság és az arra támaszkodó fejlődés fenntartásában. Ha így van, felsorakoztatott elemzéseivel és okfejtéseivel e tekintetben is igen alapos munkát végzett. Szintúgy jól kiérződik, hogy könyvét az amerikai belpolitikában is mozgósító erejűnek szánja, s ebben is jól működhetnek a benne felsorakoztatottak. Épp e feltehető belpolitikai rendeltetésből következhet, hogy innen nézve olykor úgy érződik, meglehetősen túlzásba viszi Amerika nélkülözhetetlen és önzetlen szerepvállalásának a hangsúlyozását. Ugyan számos vonásban erősen kiemeli az amerikaiak ebbéli kétlelkűségét – Brzezinski ezt kevésbé tette –, ám azt minden kétséget kizáróan egyértelművé teszi, hogy ez az óriás „Muszáj Herkules” nagyon is a javára van a világnak, s az utóbbi, ha jót akar, nem is nélkülözheti.

Elfogult Amerika javára? A maga módján aligha! Könyve nem szűkölködik az USA kritikájában sem, ami attól kétségtől hiteles és figyelemreméltó, mert egyértelmű a hozzáállása: „érted haragszom én, nem ellened, erősítsen az én haragom, dehogyan is bántson, kedves.” (József Attila: Érted haragszom, nem ellened)

Nézzünk egy kicsit bele a könyvbe, mit mond az nekünk.

„Sok mindent természetesnek veszünk modern világunkkal kapcsolatosan: a széles körben elterjedt szabadságjogokat, a példa nélküli globális prosperitást (még a jelenlegi gazda-

sági válság ellenére is), valamint a nagyhatalmak közötti háború hiányát. 1941-ben a Föld országai közül csak egy tucat volt demokrácia. Ma száznál is több. 1950 előtt négy évszázadon át a globális bruttó hazai termék (GDP) kevesebb, mint egy százalékkal nőtt évente. 1950 óta ez a szám átlagosan négy százalék, és emberek milliói emelkedtek ki a szegénységből.” Ezzel a szerző lényegében meghatározza az értékrendet és annak fő mutatóit, amelyben a továbbiakban az értékeléseket elvégzi, s amely így mértékadó a következtetéseire is.

„Lehetséges, hogy az általunk látott fejlődés nem az emberi faj evolúciójának szükségszerű következménye, hanem egyedi és talán múló körülmények terméke: egy olyan sajátos nemzetközi hatalmi berendezkedés, amely egyes világnézeteket előbbre valónak tekint másoknál. Lehet, hogy ha megváltoznának ezek a körülmények, ha eltolódnának az erőviszonyok, akkor a világrend is velük együtt változna. Lehet, hogy a demokrácia nem egyszerűen azért terjedt el száznál is több országban 1950 óta, mert az emberek vágnak a demokráciára, hanem mert a nemzet, amelyet 1950 óta a világ legerősebbjeként tartunk számon, maga is demokrácia. Lehet, hogy az elmúlt 60 év lenyűgöző globális gazdasági fejlődését egy, a világ vezető szabadpiaci gazdasága által alakított gazdasági rend tette lehetővé. Lehet, hogy a békének, amelyben jó ideje élünk, van valami köze ahhoz a hatalmas erőhöz, amely egyetlen ország kezében összpontosul.” Kétségtől elgondolkodtató felvetések, amelyek megvilágító erejű következtetésekre vezethetnek. Kagan ezzel leszögezi: a fejlődés olyan nemzetközi hatalmi berendezkedés eredménye, amely egyes világnézeteket előbbre valónak tekint (s amint fentebb idéztük, a globális közjó érdekében erővel is érvényre juttat). Ámde a kép teljességéhez érdemes abba is belegondolni, hogy a technikai és gazdasági fejlődés már a 20. század első felében is erőteljesen gyorsult, amikor a liberális demokrácia messze nem ilyen mértékben volt meghatározó a világban, és felettébb gyors volt a még nem demokratizálódott „kistigrisekben”, továbbá a párt vezetése alatt konszolidálódott Kínában.

„Az első világháború kitörésével azonban a tartós béke és a terjedő liberalizmus kora – az európai civilizáció kiteljesedésének ígérete – megszakadt, átadva helyét a hipernacionalizmus, a despotizmus és a gazdasági zűrzavar korának. A demokrácia és a liberalizmus egykor oly biztató térfelület megtorpant, majd visszajára fordult, és egy maréknyi ostromlott demokráciát hagyott maga mögött, aggasztó túlerőben lévő, fasizálódó és totalitárius szomszédok árnyékában. A világ hirtelen tele lett ragadozó hatalmakkal, élükön diktatórikus vezetőkkel.” A látélet pontos, a végtelenül gyászos következményeket mindannyian ismerjük, s máig is megszenvedjük. Ám a történeteket aligha lehet megérteni, s még kevésbé lehet létfontosságú tanulságokká feldolgozni, ha nem tárjuk fel, miért fordultak el a népek és az emberek az ígéretes liberalizmustól és demokráciától, és adták oda magukat a sötét erőknek. Valamelyes magyarázattal Kagan is szolgál: „Úgy tűnik tehát, hogy az emberek nem csak szabadságra, önállóságra, kibontakozási lehetőségekre és elismerésre vágnak. Ha nehéz idők járnak, ugyanígy igénylik a biztonságot, a rendet és azt, hogy valami nagyobb, magasabb dolog részének érezhessék magukat, amely felülírja a függetlenséget és az individuumot – és e szükségletet az autokrácia gyakran jobban kielégíti, mint a demokrácia. Az emberek továbbá

hajlamosak a győztesek felé húzni, az 1920-as és 1930-as évek demokratikus és kapitalista országai pedig gyengének tűntek a szemlátomást erőtől duzzadó fasiszta rezsimiek és a sztálini Szovjetunió mellett.”

Az „amerikai rend”-ről:

„A történészek kétségkívül úgy fognak hivatkozni a második világháború végétől egyelőre ismeretlen pontig tartó időszakra, mint az ’amerikai világrend’ korára. Ennél azonban konkrétabb értelemben is beszélhetünk amerikai rendről. Nem csak arról van szó, hogy az Egyesült Államok a nemzetközi rendszer legbefolyásosabb tényezője. Mai világunk legfontosabb tényezői – a demokrácia nagymértékű terjedése, a prosperitás, a tartós nagyhatalmi béke – közvetlenül és közvetetten is az Egyesült Államok hatalmára és befolyására vezethetők vissza. (Tiszta beszéd – ismét értékválasztás mentén! – Osman P.) Nincs másik ország, amely képes lett volna olyan hatással lenni a világra, mint Amerika, ugyanis nincs másik ország, amely rendelkezik vagy valaha rendelkezett az Amerikát meghatározó sajátos tulajdonságokkal.” (Az emberben azonban felüti a fejét a kisördög, és a nem is oly távoli múltból dúdolni kezdi: „Nincs a földön gazdagabb, szebb ország / Minden ember érzi, hogy szabad.” A Cirkusz c. szovjet film dalszövege, 1938.)

Szerfelett érdekes a folytatás: „Ezen tulajdonságok némelyike roppant könnyen azonosítható. Amerika sajátos földrajzi helyzete, kapitalista gazdasága, demokratikus kormányzati rendszere és hatalmas katonai ereje együttesen olyan nemzetközi rendet hoztak létre, amely nagyon másként festene, ha egy másik, más jellemzőkkel leírható ország rendelkezett volna az Egyesült Államokéhoz mérhető befolyással.” Itt azért két kérdés is megkísérti az olvasót. A megnevezett tulajdonságok még nem hoznának létre és tartanának fent erőnek erejével is nemzetközi rendet – ehhez kell valami további is, ami erre a késztetést adja. Másrészt, a „demokratikus kormányzati rendszert” illetően maguk az amerikaiak adnak képet arról, hogy a kampányok költséges volta miatt mekkora szerepet játszik a választásokban a pénz, mennyire függ a meg- és újraválasztás a pénzzel támogatóktól.

Meglehetősen csúszós pálya a nemzetkaraktológia. „Kevésbé könnyen megfogható, de az amerikai világrend megértése szempontjából ugyanolyan fontos tényező az amerikai nép összetett nemzeti karaktere. ... Általánosságban az amerikaiak pont olyanok, mint bárki más: egyszerre önzők és nagylelkűek. Ugyanakkor más népekhez képest jobban meghatározzák őket egymásnak ellentmondó ösztöneik és a világban játszandó szerepükkel kapcsolatos ambivalens érzelmeik. Az amerikaiak erőteljes nemzeti mítoszok mentén gondolkodnak, amelyek egyszerre inspirálják és félrevezetik őket.”

Egy, a külvilágra különösen nagy hatású vonás ebben a háborúk indításához való viszonyuk. „Gyakran idézik John Quincy Adams híres mondását, miszerint az amerikaiak nem mennek ’külföldre legyőzendő szörnyeket keresni’. Ha valaki mégis rámutat, hogy márpedig pontosan ezt tették számos alkalommal, akkor ’vonakodó seriffként’ jellemzik magukat, aki inkább csizmájával az asztalon újságot olvasgat, amíg valami kellemetlenkedő banda – imperialista japán, náci, szovjet kommunista, iszlám dzsihádisták – be nem lovagol a városba,

arra kényszerítve a seriffet, hogy leporolja puskáját. Ahogy egy prominens politikus néhány éve megjegyezte, 'az Amerikai Egyesült Államok soha nem azért háborúzik, mert úgy tartja kedve. Csakis azért háborúzunk, mert muszáj.' De ez az önkép, bármennyire is őszinte, igen távol áll a valóságtól. Mióta az Egyesült Államok nagyhatalommá vált a 19. század végén, az amerikaiak több tucatszor folyamodtak erőszakhoz – és csak nagyon ritkán nem lett volna más választásuk." Itt a háborúik felsorolása következik, és „Tették mindezt számos okból: hogy megvédjék magukat a távolból leelkedő veszélyektől, hogy megóvják gazdasági érdekeiket, hogy megelőzzék mások lemezárását, hogy ellenálljanak az agresszióknak, hogy szembeszálljanak a zsarnoksággal, hogy támogassák a demokráciát. *Az amerikaiak minden más népnél nagyobb mértékben tekintenek úgy a háborúra, mint a külpolitika elfogadott, sőt elengedhetetlen eszközére. Kevés ország van ma (és egyikük sem demokrácia), amely annyira rajong múltbéli és jelenlegi katonai hőseiért, mint az amerikaiak.*” És „Nem küldetéstudat vezérli őket. Ugyanakkor soha nem is tudták teljesen levetkőzni demokratikus énjüket, demokratikus lelkiismeretüket és azon meggyőződésüket, hogy az ő különleges ügyük Benjamin Franklin szavaival élve 'az egész emberiség ügye'. Amerikainak lenni annyit tesz, mint odaadóan hinni abban, amit az amerikaiak – és csakis az amerikaiak – az 'életformájuknak' hívnak. *Mivel alapító elveiket egyetemesnek vélik, az összes többi népet ugyanazzal a merev mércével mérik. Ez a roppant ideologikus világkép azt sugallja számukra, hogy minden nem-demokratikus kormány eredendően illegitim.*” (Kiemelések a recenzió szerzőjétől.)

Sajátos összegzéseként: „Ha külpolitikáról van szó, az amerikaiak már-már skizofrén módon csaponganak a végletek között. Kelletlenek, majd agresszívek; elalszanak az indítógombnál, de bizsereg az ujjuk a ravaszon; közömbösek, majd megszállottak, majd megint közömbösek. Felelősségtudat vezérli őket, aztán frusztrálja és megijeszti őket a magukra vállalt felelősség terhe. Nem meglepő módon gyakran pont az eredeti céljukkal ellentétes hatást érik el a világban. Azt mondják, stabilitást akarnak a nemzetközi viszonyokban, de gyakran pont ők rúgják fel leginkább az egyensúlyt. Hirdetik a nemzetközi intézmények és jog erőneit, majd szinte gondolkodás nélkül ignorálják és sértik meg őket. Forradalmi hatalmat képviselnek, de status quo hatalomként tekintenek magukra. Azt akarják, hogy békén hagyják őket, de látszólag képtelenek másokat békén hagyni. Viselkedésükkel rendre meglepik a világot, de közel sem annyira, mint önmagukat.” *Önmagukat??*

A II. világháború utáni világrendről: [Amerika vissza akart húzódni] „Az európaiak azonban nem akartak harmadik erő lenni (Tudták ezt vajon ők maguk is? – Osman P.), és hamar kiderült, hogy egyedül nem is lettek volna képesek rá. Azt akarták, hogy 'amerikai katonák' álljanak őrt 'köztük és a Vörös Hadsereg között', és tartsák kordában az újjáéledő Németországot. A NATO szövetség inkább volt Európa ötlete, mint Amerikáé: egyfajta felkérés az európai országok részéről, hogy az Egyesült Államok 'terjessze ki birodalmi ernyőjét fölébük', melyet Amerika csak vonakodva fogadott el.” Innen nézve jelentősen árnyalja e képet, hogy „az európaiak” itt azokat az országokat és népeket jelenti, amelyeket nem engedtek át a szovjet birodalomnak. És: „Az Egyesült Államok erővel, valamint Nyugat-

Németország, Olaszország, Japán, Ausztria és Dél-Korea tartós megszállásával biztosította a demokrácia fennmaradását.”

A csavaros logika gyönyörű példája: „Az Amerika és Japán közti szoros biztonsági függés az Egyesült Államok németországi szerepét is segít megérteni. A régió legagresszívebb hatalmától elvették a lehetőséget a további agresszióra, így az népének hatalmas energiáit inkább a gazdasági fejlődésbe, a technológiai innovációba és a nemzetközi kereskedelembe fektethette.” Borzongató ennek mentén belegondolni, hogy száguldana a technológiai fejlődés, ha Amerikától vennék el hasonlóképp az említett lehetőséget.

S a kiteljesedés: „Az Amerika által létrehozott európai és ázsiai stratégiai együttműködések a liberális világrend pilléreivé, a globális gazdaság motorjává, a terjeszkedő demokrácia szívévé, valamint a világháborúk és az előző évszázadban elterjedt nagyhatalmi konfliktusok elsődleges gátjává váltak a hidegháború során. A hidegháború alatt Amerika köré kiépülő önjáró liberális rendszer idővel gazdaságilag, katonailag és politikailag is túl erőssé vált fő versenytársa, a Szovjetunió, az oroszok által létrehozni kívánt világméretű kommunista rendszer számára. Az amerikai rend lett az uralkodó világrend. Moszkva korábbi csatlós államai lelkesen csatlakoztak 'a Nyugathoz', lehetővé téve napjaink liberális világának kibontakozását.”

További meggondolkodtató érvelés: „Mivel magyarázható a 20. század utolsó negyedében látott demokratizálódási folyamat tartós sikere? Bizonyára nem a világgazdaság stabil növekedésével és a szabadság, az önállóság és az elismerés iránti általános vágyódással. Ezek fontos összetevők, de önmagukban nem elegendők. ... A választ a hatalom és az eszmék globális elrendeződésében kell keresni. A nemzetközi hangulat az 1970-es évek közepe után egész egyszerűen befogadóbb lett a demokráciák számára, és elutasítóbb az autokratikus rendszerekkel szemben, mint korábban.” Itt megjelent egy különösen jelentős és furcsán ismerős tényező: „a nemzetközi hangulat”. Világos, hogy folyamatok, történések igazolására rendeltetett, ám vajon kik fejezik ki, és hogyan, kik mérik s ítélik meg, és hogyan, és milyen legitimitációval? Mennyivel legitimebbek, mint akik korábban Isten nevében uralták és kormányozták a világot? Alaptalanul emlékeztet-e ez arra, midőn errefelé a népek békeakarataról beszéltek nekünk?

Ismét a nézőpont jelentősége: ahogy a szovjet emberek nagyon sokáig hittek a rendszerükben, bizonyára amerikai nézőpontból jól megáll, hogy „A demokratikus normák terjedése nagymértékben annak volt köszönhető, hogy a világ legerősebb országa elkötelezte magát e normák iránt.” Kívülről, kritikusabban nézve már talán odakívánczik, hogy ebben nemcsak a normák, de azok erőteljes terjesztése iránti elkötelezettségnek volt nagy szerepe.

„Ne gondoljátok, hogy azért jöttem, hogy békességet bocsássak e földre; nem azért jöttem, hogy békességet bocsássak, hanem hogy fegyvert.” (Mt,10.34) „A harmadik demokratizálódási hullám 1974-ben kezdődött Portugáliában, ahol a 'szegfű forradalom' egy félévszázados diktatúrának vetett véget. Ahogy Larry Diamond demokrácia-szakértő is megjegyezte,

ez a forradalom nem csak úgy megtörtént magától. Az Egyesült Államok egyes európai demokráciákkal karöltve 'komoly erőfeszítéseket tett a demokratikus pártok támogatására, amely kulcsfontosságúnak bizonyult. Az ezt követő másfél évtizedben az Egyesült Államok számos eszközzel, köztük katonai beavatkozással segítette világszerte a demokratikus átalakulásokat és a már meglévő, törékeny demokráciák megmaradását. ... Huntington becslései szerint nagyjából másfél évtized leforgása alatt Amerika támogatása 'kulcsfontosságúnak bizonyult a Dominikai Köztársaság, Grenada, El Salvador, Guatemala, Honduras, Uruguay, Peru, Ecuador, Panama és a Fülöp-szigetek demokratizálódási folyamatainak szempontjából, és hozzájárult Portugália, Chile, Lengyelország, Korea, Bolívia és Tajvan demokratikus átalakulásához'."

Újabb tiszta beszéd a posztszovjet Kelet-Közép-Európáról: „Akik a NATO, majd később az Európai Unió tagjai akartak lenni, tudták, hogy minderre esélyük sincs, ha nem bizonyítják a demokrácia iránti elkötelezettségüket.” Ez netán azt sugallná, hogy a demokratizálódás számukra nem is annyira a felismert jó, nem a cél volt, hanem az erősebbhez való csatlakozás ára?

Többszörösen is érdekes tétel: „Az arab világban tapasztalható forrongásra adott amerikai válasz jól illusztrálja, hogy az amerikaiak még átfogó tervek vagy akár szándék nélkül is a demokrácia felé billentetik a mérleg nyelvét. ... Az Egyesült Államok eredeti célja nem a diktátorok megdöntése volt, de végül mindkét esetben úgy érezte, hogy az eltávolításukat követelő nép oldalán a helye. E váratlan döntések nyomán az Amerika által képviselt erő döntő tényező lett az arab politikai zűrzavar keretét képező regionális és nemzetközi környezetben.” Végül is, Kagan maga mondta az előzőekben, hogy Amerika nem tűrheti, hogy más népek helytelen rendszerek alatt éljenek, márpedig számukra minden, az ő mércéjük szerint nem demokratikus kormány eredendően illegitim. A végkifejletet még csak félve várjuk.

„A demokrácia térnyerése mindazonáltal az amerikai világrend egyik alapvető jellemzője. Még ha időnként sérültek is az amerikaiak bizonyos érdekei, kárpótolta őket az a tény, hogy általánosabb érdekeik egy békésebb világban és egy nyitottabb gazdasági rendszerben érvényesülhettek. Bizonyítható, hogy két demokrácia között ritkább a háború, és hogy a politikailag liberális kormányok nagyobb valószínűséggel preferálják a liberális gazdasági rendszereket.” Ki tagadná, hogy a liberális gazdasági rend sokkal nyitottabb a tőke és a külföldről jövő verseny számára, ez pedig Amerika érdekeit szolgálja? S miért is ne törekedne erre?

Öszinte szavak a jelenlegi liberális gazdasági rend történetét tárgyaló részben a szabad piacról: „A szabad piacra és kereskedelemre épülő gazdaságot nem mindenhol vették át önkéntesen és hálásan. Lehet, hogy az amerikaiak (ahogy előttük a britek is) úgy hiszik, hogy a szabadpiaci és szabadkereskedelmi rendszer a gazdagodás lehetőségét hozta el a fejlődő országoknak, de ahogy egy kutató megjegyezte, 'a lehetőségeket' ettől még gyakran

’rá kellett erőltetni a vonakodó partnerekre. ... *A szabad kereskedelem az erősek politikája.*” (Kagan gyakran él a „megjegyzte” fordulattal, végjegyzetben viszont pontosan megadja a forrást. Kiemelés a recenzió szerzőjétől.)

Újabb izgalmas fejtegetést indít Kagan a következőkkel: „Figyelemre méltó, sőt elképesztő, hogy az amerikai szuperhatalmat minden hibája, túlzása és kudarca ellenére ilyen mértékben elfogadják és megtűri a világ jelentős része. Mi több, Amerika roppant erejét egyes országok nemcsak, hogy megtűrik, de egyenesen igénylik, üdvözlik, szövetségükkel növelik, és meglepően gyakran legitimálják is a NATO-hoz és az ENSZ-hez hasonló multilaterális szervezetekben és más, kevésbé hivatalos koalíciókban. Történelmi tekintetben páratlan jelenségről van szó.” Ennek fordulatai közt írja: „Valójában azonban az Egyesült Államok nem mindig érezte úgy, hogy törvényekhez vagy intézményekhez kellene igazodnia – még akkor sem, amikor a kérdéses törvényeket és intézményeket ő maga hozta létre. ... Ráadásul az amerikaiak, bár elviekben általában elkötelezettek a multilateralizmus mellett, nem is nagyon engednek, hogy szövetségeik vagy az ENSZ-hez hasonló szervezetek korlátozzák őket.”

Most pedig „ugorgyunk”, oldalak tucatjain át e furcsán tagolatlan szövegű könyv új fejezetet nyitó a nagy kérdéséig: „Most akkor valóban hanyatlak az Egyesült Államok?” „Bár már halványan látszanak egy lehetséges új világrend körvonalai, még mindig egy olyan rendszer biztonságából kémleljük a horizontot, amelynek legfőbb formálója továbbra is az Egyesült Államok. A kérdés csak az, hogy vajon meddig tart mindez? Hanyatlóban volna az Egyesült Államok? Ha igen, akkor elkerülhetetlen ez a hanyatlás, vagy az Egyesült Államok és más országok képesek lehetnek még megállítani?” A részletes elemzésből csupán két kicsiny de nagyon fontos töredéket hozunk ide. „Az új évezred első éveiben a legtöbb megfigyelő hanyatlás helyett még Amerika maradandó fölényéről beszélt. ... Ilyen drámai mértékben megváltoztak volna pár év alatt az Egyesült Államok relatív hatalmának alapjai? Nincs szó ilyesmiről.” És „A katonai kapacitás is számít, ahogy azt a korai 19. századi Kína is megtanulta, és ahogy azt Kína mai vezetői nagyon is jól tudják. E tekintetben pedig az Egyesült Államoknak továbbra sincs párja. Magasan a valaha volt legerősebb állam, a más országok hadseregeihez viszonyított katonai erejében pedig nem ment végbe hanyatlás – legalábbis egyelőre.” Itt talán nem alaptalanul horgad fel valamelyes kétely Kagan szavainak igaza iránt. Már a vietnami háború is megmutatta, Afganisztán, Irak még erősebben, hogy rendkívül erőteljesen változik a háború művészete, és az amerikaiak sokkal kevésbé sikeresek a mai, nem hagyományos hadviseléssel szemben, különösen ha az modern (városi) gerillaharcmodort, s inkább, ha öngyilkos módszereket alkalmaz. Alapállásukból következően eszköztelenek az olyan harcmodorral szemben, amelynek az alapja, hogy nem számít az emberélet. A polgári lakosság védelmének alapelve miatt nehezen küzdenek Mao-ce Tung híres és nagyon sikeres stratégiájával: „a hadsereg úgy él a népben, mint hal a vízben”. S úgy

tűnik, katonai teljesítményük növelését erősen fékezi hagyományos rettegésük attól, hogy hadseregük vagy általa az állam a szerintük elfogadhatónál nagyobb hatalomra tesz szert.

Újabb gondolatmenet nyitánya Amerika hegemoniáját illetően: „De mi a helyzet a ’többiek felemelkedésével’, vagyis az olyan államok egyre növekvő gazdasági jelentőségével, mint Kína, India, Brazília és Törökország? Felemelkedésük nem Amerika hatalmából és befolyásából vesz el? A válasz az, hogy attól függ.”

A végkövetkeztetés lenyűgöző címe: „Ez egy csodálatos világ(rend)”. Belőle idézünk:

„Az amerikaiak és az általuk lakott világ szempontjából egyaránt nagyon is fontos, hogy az Egyesült Államok elkezd-e hanyatlani az elkövetkezendő két évtizedben, vagy még két-száz évig megmarad mostani domináns szerepében. Talán, ha az amerikaiak tisztábban látnák, hogy mi jöhet az amerikai világrend után, akkor jobban hajlanának rá, hogy tovább küzdjenek és megóvják az általuk létrehozott világot, vagy legalábbis biztosítsák, hogy a rendszer esetleges változásai ne ássák alá azt a rendet, amelynek ők és mások olyan sokat köszönhetnek.” Most nem időzünk „az általuk lakott világ” és a „mások olyan sokat köszönhetnek” szöfordulatnál. Viszont az amerikaiaknak tényleg ijesztő jövőt kell látniuk ahhoz, hogy összeszedjék magukat, s „tovább küzdjenek és megóvják az általuk létrehozott világot”?

„Ha hirtelen úgy tűnne, hogy az Egyesült Államokra már nem lehet ugyanolyan nyugalommal rábízni a meglévő rend védelmét, akkor a rend bomlásnak indulna. Lehet, hogy egyesek roppant vonzónak találnának egy ilyen gyengébb Amerikát, de ha az Egyesült Államok nem lenne képes a segítségükre sietni égető szükségük idején, akkor máshová kellene fordulniuk a biztonságuk reményében. Az amerikaiaknak tehát ismét el kell dönteniük, hogy milyen szerepet kívánnak maguknak a világban – és az ilyen választási helyzeteket ki nem állhatják. A múltból kiindulva valószínű, hogy a döntés sok habozás, tétováság és kétely árán születik majd. Lehet, hogy a végén úgy döntenek, hogy eddigi szerepük túlságosan is költséges volt. Azonban amikor a különböző költségeket mérlegelik, fel kell tenniük maguknak a kérdést: megéri fenntartani az amerikai világrendet?”

Panta rhei: „A tudomány és technológia, a kommunikáció, a közlekedés és a számítástechnika vívmányai új viselkedésformákat és új gazdasági berendezkedéseket szülnek, csakúgy, mint a fizikai környezet változásai. A nemzetközi kapcsolatokban az országok közti, illetve az országok és a nem állami szereplők közti hatalommegoszlás folyamatosan változik. Manapság emberek egy kis csoportja nagyobb kárt tud okozni egy erős országnak, mint korábban. A jövőbeli új technológiák azonban lehet, hogy újból mások előnyére tolják el majd az egyensúlyt. ... A világnak és vele együtt az Egyesült Államoknak is alkalmazkodnia kell az újhoz.”

Az egyértelműen mozgósító erejűnek szánt záró sorok:

„Nem szabad azonban hagynunk, hogy a változás annyira elbűvöljön minket, hogy ne lássunk meg néhány alapvető és időtálló igazságot – a hatalomról, az emberi természetéről, valamint a különböző hiedelmek és a hatalom világrendeket formáló kölcsönhatásá-

ról. Nem azért kell tisztában lennünk történelmünkkel, hogy a múltba kapaszkodhassunk, hanem hogy megérthessük, mitől olyan egyedi saját korunk. Az Amerika által felépített világ minden hibája és nyomorúsága ellenére is egy figyelemre méltó rendellenesség az emberiség történetében. Egy nap talán majd nem lesz más választásunk, mint nézni, ahogy a semmibe vész. De ma még van választásunk.”

Dr. Osman Péter